

תוכן

5.....	מבוא
6.....	קיצור העלילה
10.....	האירוניה של הגורל
13.....	אמצעים אמנותיים
14.....	מהי נובלה
16.....	"בדמי ימיה" – כנובלה (הפתיחה, ההסתבכות, הסיום)
41.....	מדרש שמות
44.....	מוטיבים ביצירה
56.....	ארמונים מקראיים
58.....	נקודת התצפית: המספר כער, המספר כגיבור יומן בתוך יומן
60.....	תמונות סמליות
62.....	חלומות והזיות – נפלאים דרכי החלום ונתיבותיו מי ידע (עמ' 44)
64.....	אנלוגיות בין דמויות
67.....	הזוגות ביצירה
68.....	השלשות ביצירה
69.....	סיום סגור, סיום מעגלי
70.....	יחסי אב בת: מינץ – תרצה
73.....	בין "בדמי ימיה" ל"סיפור פשוט"
75.....	התקופה, שבה מתרחשת העלילה
77.....	הערות
79.....	שאלות ונושאים לדיון
80.....	כיבליוגרפיה

מבוא

הגובלה הפיוטית "בדמי ימיה" מאשרת את שנאמר בשיר השירים:
 "עזה כמוות אהבה." כל המתרחש בה יוצא מן היהודי אל האוניברסלי-
 אנושי.

על רקע הפרובינציה, העיירה היהודית, מבקשת בת, את הגבר,
 שאהבה אמה, הגבר, שאהב את אמה, אלא שהאהבה חד פעמית היא, ואיש
 לא יחיה את אהבתו של זולתו, איש לא יוכל להחזיר את גלגלי הזמן
 לאחור.

רבות היצירות בכלל ויצירות עגנון בפרט, העוסקות באהבה
 ובשיברונה.

המייחד יצירה זו הוא הפיוטיות, הליריות שלה. הגובלה שירית בגלל
 האופי המיוחד, שבו היא כתובה. אין זה אפוס כמו "סיפור פשוט" והדגש
 אינו על העלילה בלבד. הדגש כאן הוא על הצד השירי.

*

קורא בעל יכולת אמפטית ימצא את סערות הנפש של הגיבורים,
 החבויות היטב תחת מעטה של דמי ואיפוק. בבואי לכתוב ספר זה, ביקשתי
 לעזור להסיר ולו במעט את המעטה, ולאפשר להגיע אל סערות הנפש
 החבויות. סערות הנפש עטופות בכל האמצעים, העומדים לרשות האמן
 בעולם הבדיה הבדיון - FICTION. הספר מנסה להסביר חלק מאמצעים
 אמנותיים אלה, טביעת האצבעות הייחודית לעגנון.

קיצור העלילה

הנובלה נפתחת בציון עובדת מות אם הגיבורה בגיל 31. לאה, האם, הסתגרה בחדרה ודעכה לאטה. היא מתה, בהשאירה אחריה את מינץ, בעלה ואת בתה היחידה תרצה, בת 12 לערך.

האב הלום האבל פונה אל מי שהיה אהובה של רעייתו המנוחה, בבקשה שיכתוב את נוסח המצבה. כך פוגשת הבת לראשונה את עקביה מול, ויש לה תחושה של מי שכבר חוותה מראה זהה. "אכן זה דרכי מאז כי אראה דבר וחשבתי כבר ראיתיו" (עמ' 11). תופעת "דוֹהּ - וו", (Deja vu)

לאחר שנת האבל חזרו האב והבת אל ימי השגרה. תרצה תלמידת בית ספר, והאב חזר לעסקי מסחר הקטניות.

בעת החופשה שהתה תרצה אצל מינטשי - חברתה הטובה של האם לאה. אז נודע לתרצה סיפור האהבה הנכזבת של אמה ועקביה מול.

תרצה קיבלה את יומנו של עקביה וקראה בו כל הקורות את עקביה מן הרגע, שבו פגש לראשונה את לאה, ועד שפרש שבור לב ומאוכזב אל בדידותו בביתו שמחוץ לעיר.

*

עקביה מתאר ביומנו, כיצד התוודע אל לאה ואל הוריה. בהיותו סטודנט נהג לתור את הארץ. באקראי הגיע לעירה של לאה. הורי לאה נהגו בו מנהג הכנסת אורחים והומיגוהו אל ביתם. הוא התגורר בסוכה, שהייתה כחדר לכל דבר.

בהיותו סמוך על שולחנם של מארחיו, לימד, בתמורה, את לאה הבת - תורה ועברית. בעת הישיבה בסוכה נשבעו לאה ועקביה לאהבת עולם, נדר בל יופר.

ההורים ראו ושמחו, כי לא ייחסו לכך חשיבות יתר. האב שידך את בתו לסוחר קטניות עשיר בנימוק, שבתו חולנית היא וזקוקה לבעל עשיר, שיספק את כל מחסורה החומרי. לשווא מנסה עקביה להסביר לאבי לאה, כי בתו חולה במחלת האהבה ורק הוא יוכל לרפאנה.

בדבריו אלה מנבא עקביה, למעשה, את העתיד לקרות ללאה במהלך שנות נישואיה למינץ. תהום עמוקה פעורה בין אבי לאה למול ולמול לא נותר אלא לפרוש לחדרו השכור מחוץ לעיר.

כאן תם יומנו של עקביה שאותו קראה תרצה בבית מינטשי. בהיותה בת 16 שלח מינץ את בתו ללמוד בבית מדרש למורות. רצה הגורל, ועקביה מול משמש מורה באותו סמינר. הנערה מתאהבת במורה שלה, מקשיבה פי שניים בשיעוריו ואינה יודעת שעמום. כאשר עקביה הביט בעיניה, בפגישתם האקראית, שנסבה סביב הנשיכה המדומה של הכלב, נדמה לה שהבין את צפונות לבה...

מול עוזב את הסמינריון בגלל פרשת קפירמילך: המורה קפירמילך היה בנה של הזקנה, שעבדה בבית מול. זו שלחה לנכדה סכום כסף, במעטפה, שמצאה בסל המכתבים של אדוניה. לרוע המזל, היה במעטפה מכתב אהבה, ששלחה אחת התלמידות לעקביה. קפירמילך ניצל זאת לרעה ודרש מאבי אותה נערה, ביטול חוב בתמורה להחזרת המכתב. עקביה עזב פן ירע למוסד בגללו.

תרצה מחפשת עילה לפגוש את עקביה, שכן אין הוא מלמד עוד בסמינר. ביקור־חולים - זו סיבה טובה לסור לבקרו בביתו.

הנערה המבוישת והמאוהבת יושבת בביתו ושומעת מפיו את קורות משפחתו: אמו של עקביה הייתה בת למשפחת מומרים. כמה דורות לפני נאלצה המשפחה להתנצר, אך המשיכה לשמור בסתר על הדת היהודית. אולם הדור, שנולד לאחר ההתנצרות, לא חזר עוד לחיק היהדות. אמו של עקביה התחנכה במנזר, אך לא אהבה את שלמדה. כשגילתה, שהיא צאצא לרב יהודי, החליטה לחזור ליהדות. היא נישאה לפקיד צעיר יהודי, שעבד בבית אביה, ויחדיו נסעו לוויגה ושובו אל חיק היהדות תוך ויתור על כל ההנאות החומריות של המשפחה האמידה.

עקביה ממשיך בדרכי אמו לשוב לחיק היהדות. למרות היותו בקי בכול, עדיין חש הוא זר, והיהודים מסתייגים ממנו לעתים. תרצה שיכורת אהבה, שומרת את רגשותיה לעצמה ואינה חולקת את חוויותיה עם איש. יום אחד קיבלה מכתב אהבה מנער מאוהב. מאחר שלבה נתון לאחר, אין היא מייחסת חשיבות למכתב זה, המשאיר אותה אדישה.

הנער פניו כפני איש חולה שכן תרצה אינה משיבה לו אהבה. לא הועילה פגישת אבי הנער, לנדא, עם מינץ, כמו שלא הועילה הפגישה הרומנטית בין השניים לאור הירח על השלג. חלפה שנה, ותרצה עמדה לפני סיום לימודיה בסמינר. היא פגשה את עקביה בבית הכורך וטיילה עמו אל היער. נדמה היה לתרצה, שעקביה

האירוניה של הגורל

"עתידות איש ומעלליו על פי אחרים נחתכים" (שם עמ' 28). משפט זה, המופיע כרמז מקדם, (רמזו מטרם) בקשר למפגשה הבלתי נמנע של תרצה עם עקביה בסמינר, מן הראוי שייחשב כמוטו של הנובלה. למשפט יש השלכה על היצירה כולה. והראיה - הוא כתוב בהכללה (איש, אחרים) המשפט מדגיש עובדה משמעותית: **הדמויות המרכזיות קובעות ולא קובעות את גורלן, את מושא אהבתן.**

גורלה של תרצה נגזר כבר כאשר החליט סבה להשיא את אמה למינץ. היא החליטה לתקן את העוול, שנעשה למזל, ולהינשא לו. גורלה של לאה נגזר, כאשר אביה התעלם מאהבתם של בתו ועקביה ובחר את מינץ לחתן.

גורלו של מינץ נגזר גם הוא מאותה החלטה אומללה של אבי לאה, שהרי הוא נאלץ לחיות עם אישה, שלא אהבה אותו, חיים בצל זיכרונותיה ומחשבותיה של אשתו אודות גבר אחר, עקביה מזל. גורל עקביה נחתך ע"י אבי לאה, שלא אפשר לאוהבים לקיים את נדר אהבתם. בגלל האב לא זכה עקביה בזו שאהב ומצא עצמו נשוי לזו שלא אהב.

לנדא הצעיר - נפשו קשורה בנפש תרצה, אולם עתידו נחתך. הוא לא יזכה בה. אחרים חרצו את גורל תרצה, והיא תחרוך את גורלו. לנדא הצעיר סובל ממחלת האהבה, פניו כפני איש חולה, שנתו נודדת בלילות.

תרצה יודעת, שאם תיאות להינשא ללנדא, היא תגאל אותו מעבודת הצבא ואולי, חלילה, מגורל דומה לזה של דודה, אחי אמה. תרצה קובעת את גורל לנדא. הבחירה לאמללו או לעשותו מאושר בידיה היא. אך לבה נתון לאחר ולא תוכל לעשותו מאושר. קביעת הגורל מומחשת היטב במשפט: "ואומר לו יאושר לנדא על ידי כי עתה הייתי לו לאשה" (שם עמ' 38-39).

יוצא אפוא, שמעשהו של אבי לאה הביא ל-"תגובת שרשרת",

שלושה דורות הושפעו מהחלטה זו. כל ההחלטות הגורליות בחייהן של לאה, מינץ, עקביה ותרצה יהיו פועל יוצא ממעשה השידוך.

הדמויות חושבות, שהן פועלות מתוך חופש הבחירה, בעוד שלמעשה הן מותנות - כמעט דטרמיניזם, גזרת גורל.

תרצה עושה הכול כדי לזכות בעקביה מזל, אך מגיע רגע, שבו נראה לה, שגם מחלתה לא תשכנעו. היא על ערש דווי ובאין לה כוח לפעול יותר היא אומרת: "ועתה אישן וה' הטוב בעיניו יעשה." (עמ' 47) אדם טורח ויגע, אך מגיע רגע, שאין לו יותר שליטה בדברים, והוא נתון לחסדי שמים, לגורל.

מה זה דרך ה' אדם מהלך בדרך וכחו כלה... שבע יפול וקם ולמחוץ חפצו לא הגיע... אז יאמר האיש בלבו אולי תעיתי מן הדרך, לא זה הדרך... ויהי כי נטה מן הדרך אשר הלך בה בראשונה וירא והנה אור נוצץ מרחוק. אמנם לא ידע עוד אם זה הדרך, אבל מי יאמר כי לא טוב עשה האיש כי בחר ללכת בדרך אחרת מן הראשונה...

(שם, עמ' 23)

ציטוט זה מיומנו של עקביה מלמד על הרהוריו באשר למצבו של האדם. תחושה של בחירה חופשית, ועם זאת חוסר שליטה מוחלט על שעתיד להתרחש. או ציטוט אחר מראשיתו של היומן, ציטוט, המעיד על התחושה, שהכול גורל הוא ואין לאדם שליטה ממשית על הדרך שאותה מכוון בורא עולם: "אני תלמיד האוניברסיטה והאלקים נחני אל אחת הערים" (שם, עמ' 18). תלמיד האוניברסיטה צריך להמשיך לשבת בווינה ולשקוד על לימודיו. אלא שהגורל רצה אחרת. הציטוט רומז לחוון העצמות היבשות של הנביא יחזקאל (פרק ל"ז) הנביא אינו בוחר את הדרך אלא האל מנחה אותו.

"הכל צפוי והרשות נתונה". התחושה, שהדמויות פועלות מתוך חירות מוחלטת, היא אשליה, יש כוח חזק אחר, הגורל לעתים מתעתע.

אבל "האדם נידון לחירות" כהגדרת האוקסימורון של סארטר. ואכן דמות המפתח בנובלה - אקטיבית לכל הדעות, והיא פועלת באינטנסיביות להשיג את מטרתה.

*

אם חשב הקורא, שרק הדמויות, שכפו עליהן שידוך, אומללות הן, הרי שגורל תרצה יפריך טענה זו.

תרצה עושה הכול כדי להגשים את רצונה להינשא לעקביה, היא מתקוממת כנגד מוסד השידוכין, ואביה אינו כופה עליה דבר. נדמה, שהיא פועלת ככל העולה על רוחה, קוראת תיגר על כל ערכי הדור הישן, אך האם די בזה כדי לעשותה מאושרת?... התשובה היא כמובן שלילית. נישואיה הם כישלון:

ואני לא ידעתי שלו, איד אישי הממני. אכן להיות רווק נולד, ולמה שדדתי מנוחתו. ואבקש את נפשי למות, כי מוקש הייתי לעקביה.

(עמ' 49)

אכן **אירוניה של הגורל**. לכאורה צריכה תרצה להיות מאושרת, שכן השיגה את מבוקשה לאחר מאבק רצוף מכשולים. אולם היא איננה מאושרת בגלותה בדיעבד, שבעלה אינו מאושר עמה. את האפשרות להינשא לנדא פוסלת תרצה בנימוק שלא תוכל לעשותו מאושר "לו יאושר לנדא על ידי כי עתה הייתי לו לאשה" (עמ' 38-39).

וכי עקביה הפך מאושר בעקבות נישואיהם??...

על אמה נכפו נישואין שלא מרצון, ולכן הייתה אומללה כל ימיה, ואילו היא נישאה מרצון, ובכל זאת חשה בכישלון. לשאלה, מדוע מוצגים נישואי תרצה ועקביה ככישלון, ניתן לענות מספר תשובות:

ראשית, התקיימה כאן כמעט כפיית נישואין. מזל לא רצה לשאת את תרצה, אך מצא עצמו נשוי בעל כורחו. (הסבר להסכמת מזל יפורט בהמשך) גם על לאה כפו, וזה היה כישלון. הבת רצתה לתקן מצב, אך כיצד תתקן, כשמצאה עצמה, במודע או שלא במודע, חוזרת על אותו עוול? שנית, לא היה זה רצון כן ומשוחרר של שני אוהבים, גם לא **אהבת אמת**, שהרי תרצה עצמה שבויה ומותנית בתוך מצב נתון, שאליו היא נולדה. ואם אין אהבת אמת, אין בסיס תקין לנישואין.

שלישית, לו היה זה סוף טוב (happy end), היה הקורא מתנחם ושוכח את לאה. זה היה מקהה את העוקץ של האסון שבנישואי השידוך. הכול היה בא על מקומו בשלום. עקביה היה מוצא ניחומים לאהבתו האבודה, ותרצה הייתה מתקנת את העוול. אך הסופר רוצה, שהקורא יזכור את המסר החשוב של היצירה: נישואין - על בסיס אהבה הדדית בלבד. דוגמה מאלפת לכך משמשים הורי עקביה. (התייחסות בהמשך).

אמצעים אמנותיים

כל יצירה אמנותית מורכבת מתוכן - ה"מה" ומצורה - ה"איך".

ה"מה" בציור, למשל, הוא האובייקט, שאותו בחר הצייר לצייר. ה"איך" הוא הצבעים, קומפוזיציה של צבעים, הסגנון על-פי זרמים שונים בציור וכו'. לדוגמה: מפורסמת היא תמונת החמניות של הצייר ההולנדי, ואן גוך. החמניות הן הנושא, ה"מה". הצבע הצהוב של החמניות, הייחודי לוואן גוך, הוא ה"איך". ההפרדה היא תאורטית בלבד, כי לא ניתן במציאות להפריד בין השניים. אולם, לצורך לימוד, עיון והבנה אנו נעזרים בהפרדה זו.

עד כה עסקנו אפוא ב"מה", עתה נתייחס ל"איך". כיצד מביע הסופר את רעיונותיו ואת מסריו ביצירה. ביצירה אמצעים אמנותיים רבים. נעמוד על העיקריים שבהם.

מהי נובלה

ה'ז'נר הספרותי' - נובלה. לנבלה מבנה מוגדר: שלושה חלקים - אקספוזיציה, הסתבכות, סיום (התרה).
 הנובלה שייכת לז'נר הסיפור הקצר, אלא שהיא רחבת יריעה יותר בהשוואה לסיפור הקצר הקלאסי (דוגמת סיפורי מופאסן א. א. פו ואו הנרי).

מובן שהיקפה מצומצם בהשוואה להיקף העלילה ברומן. מבחינה מילולית המלה "נובלה" פירושה - "חדשה", והכוונה היא לתכנים חדשים ולצורת כתיבה חדשנית. אין לבלבל מושג זה עם המושג - novel, שפירושו רומן.

הנובלה שומרת, בדרך כלל, על שלוש האחדויות: אחדות העלילה, אחדות המקום ואחדות הזמן, כפי שאופייני הדבר בסיפור הקצר. אחדות העלילה - עלילה מגובשת, הסובבת סביב גרעין אחד, אחדותית וללא עלילות משנה והסתעפויות, המרחיקות את הקורא מן העלילה המרכזית.

אחדות המקום - העלילה מתרחשת במקום מצומצם. במקום אחד ולא בריבוי מקומות.

אחדות הזמן - העלילה מתפרשת על פני זמן קצר יחסית, לא לאורך דורות כדוגמת הרומן: "מאה שנים של בדידות" או הגדות (סאגות) כדוגמת: "ההגדה לבית פורסייט" או "בית בודנברוק".

יוסף אבן' מגדיר את הנובלה - כיצירה, שעלילתה חד כיוונית ולרוב מסתיימת במפנה מכריע ופתאומי. אסור לנקודת המפנה להיעדר מנובלה, העשויה כראוי. הסיפור הנובליסטי נוטל את חומרי העלילה מפכים קטנים של המציאות וחיי היום-יום.

הנובלה פיוטית. סגנונה גבוה בהשוואה לסגנון נמוך יותר בסיפור הקצר. לכן רבים בה האמצעים האמנותיים, והיא נוטה לעיצוב סמלי יותר מאשר לחיקוי מציאות.

*

לאה גולדברג⁹ טוענת, שהניסיונות של חובבי הגדרות לאפיין את הנובלה כז'נר עצמאי, אין להם כל אחיזה במציאות הספרותית. נובלה - היא סיפור קצר.

פורסטר בספרו - "אספקטים של הרומן" טוען, שכל יצירה, שאיננה עוברת את הגבול של 50 אלף מלה, היא בחזקת סיפור (קצר או ארוך) שאינו שייך לז'נר הרומן.
 בנובלה כמו בסיפור הקצר יש אפוא שלושה חלקים:

אקספוזיציה - הצגת העובדות

זוהי הפתיחה, ובה לומד הקורא את העובדות. העובדות הללו יוצרות ציפיות בלב הקורא, סקרנות ותהייה על כיווני התפתחות אפשריים. למה הדבר דומה? לכל המצרכים, שמכינה עקרת הבית, כאשר היא מתכננת לאפות עוגה. המרכיבים ידועים - אך לא ידוע עדיין איזה טעם יהיה לעוגה בסיום האפייה.
 באקספוזיציה מוצגים: רקע בקצרה, דמויות, מוטיבים, רמזים מקדמים.

הסתבכות

אחת מבין כל הציפיות, שעוררה הפתיחה, מתחילה לקרום עור וגידים. כיוון אחד מסתמן, ציפייה אחת מתממשת מתרחבת ומסתעפת ויוצרת את מרכז העלילה. העלילה מסתבכת עד לסיום.

הסיום - ההתרה (כולל פואנטה¹⁰ או מפנה)

ההסתבכות שבמרכז הסיפור צריכה לבוא לידי התרה או פתרון. המפנה נותן תחושה של הפתעה גם אם הוא צפוי. ההסתבכות מצאה את פתרונה - סיום טוב או רע.
 לאחר המפנה משנה העלילה כיוון ובקריאה חוזרת של היצירה מתבוננים בהתרחשויות מתוך ידיעה כוללת. או אז יורדים לרבדים עמוקים של היצירה ומבחינים, שהיא זרועה רמזים מקדמים, (יוסף אבן מכנה זאת - תמרורים) המצביעים על המפנה בסוף הסיפור. לאחר המשפט או המשפטים, המציינים את המפנה, מסתיים הסיפור בפיוס וברגיעה.

”בדמי ימיה” – כנובלה

א. הפתיחה

בדמי ימיה מתה אמי. כבת שלושים שנה ושנה היתה אמי במותה. מעט ורעים היו ימי שני חייה. כל היום ישבה בבית ומן הבית לא יצאה. רעותיה ושכנותיה לא באו לבקרה וגם אבי לא הקדיש את קרואיו. דומם עמד ביתנו ביגונו, דלתיו לזר לא נפתחו. על מטתה שכבה אמי ודבריה היו מעטים. ובדברה כמו נפרשו כנפים זכות ויובילוני אל היכל הברכה.

(עמ' 7)

כך מופיעים הדברים בפתיחה בפרוזה. אך הפתיחה היא כשיר, שיש בו **תקבולות** ולכן צורת כתיבת הדברים כך מבליטה עובדה זו:

בדמי ימיה

בדמי ימיה מתה אמי	כבת שלושים שנה ושנה היתה אמי במותה.
מעט ורעים היו	ימי שני חייה
כל היום ישבה בבית	ומן הבית לא יצאה.
רעותיה ושכנותיה לא באו לבקרה	וגם אבי לא הקדיש את קרואיו.
דומם עמד ביתנו ביגונו	דלתיו לזר לא נפתחו.
על מטתה שכבה אמי	ודבריה היו מעטים
ובדברה כמו נפרשו כנפיים זכות	ויובילוני אל היכל הברכה.

*

אם קבענו בהכללה, שלנובלה סגנון פיוטי, היצירה ”בדמי ימיה” מאשרת קביעה זו, והפתיחה השירית שלפנינו – קל וחומר! המלים, הפותחות את היצירה ושמה, המתנוסס בראש הדף – זהים הם.

כלום אין זה מזכיר שיר? העובדה, שהשורות השיריות הללו כתובות בפרוזה, יוצרת ניגוד בין

התוכן הלירי הכואב לבין המבנה הפרוזה. ניגוד זה מבליט את הכאב המאופק.

לפתיחה אופי הספדי. ובהספד הרי ”אחרי מות – קדושים”. יש כאן האלהה של האם (כנפיים זכות). ביטוי הערצה, שמרמו על חיקוי אפשרי של דמות האם.

כבר מהקביעה, הנאמרת בארבע המלים הראשונות: ”בדמי ימיה מתה אמי.” (עמ' 7) ניתן ללמוד מספר עובדות:

- * היצירה כתובה בגוף ראשון (אמי).
- * המספר/ת בן/בת.
- * האם הלכה לעולמה – צעירה, ומזה נובעים יתמות וחסר מגיל צעיר.
- * **המשקל המכריע**, שיש לעובדות, הנרמזות בארבע מלות הפתיחה, ביצירה כולה.

שהרי נקל להבין, שחיי הכותב/ת הושפעו השפעה מכרעת עקב מות האם. ומכלל הן, אתה למד לאו – לולא היו עובדות אלה כה משמעותיות ביצירה, לא היו מובאות בפתיחה. האם היא גיבורת הסיפור לא פחות מהכותב/ת.

האם מתה בגיל 31, נאמר במשפט השני, וזה מעורר סקרנות עצומה בלב הקורא.

מתעוררת הציפייה לקבלת הסבר – הכיצד זה מתה כה צעירה? הצורה המקראית של ”שלושים שנה ושנה” (עמ' 7) מבשרת, שבהמשך יבוא פירוט על מהלך השנה האחרונה בחייה של האם. ”מעט ורעים” – גם כאן קיימת ציפייה להסבר, שיבוא בהמשך, מדוע היו אלה חיים רעים.

הביטוי ”שני חיים” מופיע פעמיים. בפתיחה הוא מתייחס לאם ובהמשך (עמ' 14) הוא מתייחס לבת. כפשוטו – הרי זה ברור – צורת סמיכות של שנות חיים.

העובדה, שעגנון לא השתמש בצורת הסמיכות של ”שנות חיים” מלמדת, שיש כאן משמעות נוספת. ”שני” בהוראת כפילות, חיים שניים נוספים.

האם היה חיים כפולים: חיי משפחה עם בעלה ובתה וחיים אינטימיים, שלאיש לא היה בהם חלק – וזכרונות ומחשבות עולמה הסגור. או הסבר נוסף – חלוקת החיים לשני חלקים: חיי האם עד שנישאה, הכוללים את סיפור האהבה – וחיי האם מיום נישואיה, חיים נעדרים אהבה.

תרצה אומרת: "ימי שני חיי ארבע עשרה שנה" (עמ' 14). ייתכן שנרמות כאן התפנית, שקרתה בחייה בגיל זה - ההיכרות עם מול האיש וההתוודעות אל סיפור האהבה באמצעות יומנו.

"מעט ורעים היו ימי שני חייה" (עמ' 7) ה"מעט" מתייחס לחלק הראשון של חייה - אהבתה לעקביה וה"רעים" מתייחס לחלק השני של חייה - חייה עם מינץ היו רעים.

משפט זה הוא גם ארמו מקראי: בספר בראשית פרק מ"ז פס' 9 אומר יעקב לפרעה: "מעט ורעים היו ימי שני חיי..." יעקב מתאים לעקביה (חילוף אותיות) שהרי יעקב נשא אישה בעל כורחו. שני השמות - נקשרים בסיפור המקראי לקשר נישואין למי שאיננה אהובה. "ויקם בבקר והנה היא לאה..." (בראשית כ"ט 25).

יעקב ביקש את רחל - קיבל את לאה. לאה ביקשה את עקביה, קיבלה את מינץ.

עקביה ביקש את לאה, קיבל את תרצה. לאה המקראית ניתנה במקום רחל - תרצה ביקשה לבוא במקום אמה. "ויאהב יעקב את רחל..." (בראשית) כל אפשרות אחרת, בכל מקרה שאין אהבה - תהיה כישלון.

"כל היום ישבה בבית ומן הבית לא יצאה" (עמ' 7) - שתי אמירות זהות בתוכנן: הראשונה על דרך החיוב והשנייה על דרך השלילה. זאת, כדי להדגיש את עובדת ההסתגרות, ההתרחקות מאדם. המשפט שלאחריו מבסס עובדה זו.

הסגירות מודגשת גם במשפט: "דומם עמד ביתנו ביגונו, דלתיו לוד לא נפתחו" (עמ' 7). המלים "דומם עמד ביתנו ביגונו" ממחישות היטב את האווירה, ששררה בבית וביקרב אותה משפחה - אב, אם, בת. ואם לא די בכך - תזורת המלה "לא" ארבע פעמים ומוסיפה לאווירת הנכאים.

ומול ה"שבלוליות" והסגירות הרבה, מופיע המשפט הבא מנוגד מכול וכול: "ובדברה כמו נפרשו כנפים זכות ויובילוני אל היכל הברכה." (עמ' 7) - חמש מלים ארוכות בנות שלוש הברות ויותר, בניגוד למשפטים הקצרים והקצובים עד כה.

המשפט כמו פותח לפתע את ההסתגרות. זאת באשר לצד הצורני. תוכנו של המשפט מתאים לצורתו (ולהפך): הדממה נשברת לפתע - האם מדברת, זו עת נדירה ויקרה. כנפיים נפרשות - פעולה הפוכה לסגירות. הכנפיים זכות, ויש אסוציאציה של מלאך. היכל הברכה - מטפורה לחדרה של האם. גם כאן יש פתיחות חיובית אל האם, הספונה בחדרה.

המשפט הציורי הזה כולל אפוא דימוי ומטפורה, והוא משנה באחת את כל שנאמר לפניו.

הבת מעריצה את אמה ואין לה בלבה עליה למרות ההסתגרות וההתנכרות.

לא די שאין האם יוצאת מביתה, הרי שגם בתוך הבית אין היא מסתובבת. דלת חדרה סגורה - התכנסות בתוך התכנסות.

עובדה זו מלמדת שאין לה עניין לא בבתה גם לא בבועלה.

*

מול ההסתגרות נמצא החלון כאנטי-תזה. לבה של האם כלה החוצה, אל מחוץ לחומות, הסוגרות עליה בביתה. החלון הוא הקשר היחיד, שיש לה עם העולם החיצון, שהוא גם עולמה הפנימי... אולי תראה היא את מי שנפשה עורגת אליו, והרי הוא גר באותה העיר?...

החלון הוא מרפא מעט לחולייה, שכן ממעיינות הישועה בורחת היא מיד. אלה האחרונים ייתנו אולי מרפא לגוף, אך לאה חולת אהבה היא.

ניכר שלא נכנעה לגורלה. אין היא נלחמת במחלתה ואולי, אפילו, מבקשת היא במוות מפלט למצבה העגום. "ואמי לא נאנחה ולא התאוונה ולא הורידה דמעה... וכחה ברח כצל" (עמ' 8).

דוד האב ראה את האם לבושה לבן וחשב, כי היא אחות רחמנית."

*

בשני העמודים הראשונים ביצירה מושם דגש על החושים. הבת המעריצה מגייסת כל תיאור אפשרי כדי לתאר את אמה:

א. חוש השמיעה - דברי האם הנדירים היו רגעי חג לבת. "מה אהבתי את קולה" (עמ' 7) או "כנפי השמלה הלבנה השיקו בחלל החדר" (עמ' 9).

בהמשך נאמר: "על פתחנו הניחו מרבד, למען ספוג המרבד קול כל צעד." (עמ' 7)

ארבע פעמים נאמרת המלה "דומם" או "דמם". האב יושב עם האם אך הם שותקים. האם נוטלת תרופות ואינה אומרת דבר.

האמירה הארוכה והמשמעותית היחידה בכל הפתיחה נסבה על המוות. האם אומרת למינטשי את תאריך הלוויה המדויק...

לקראת מותה הולכת האם ומתנתקת, הולכת ומתרחקת... כשמדברת הבת אליה, בשעת הקריאה בכתבים, נמצאת האם בעולמה האחר, עם

עקביה, ואין היא שומעת כלל. ואם לא די בניתוק מהבת, מוצאים בהמשך את הניתוק מהבעל.
 "כי תדרשיני ועמדתי עליך. ואם לא, אדע איפוא כי שלום לך. ולא שמעה אמי אל דברי אבי." (עמ' 10) לאה לא קראה לבעלה לפני מותה, כי ביקשה למות בבדידותה.

ג. חוש הראייה - הבת רואה את האם יושבת בחלון בכגדים לבנים. אחר-כך מתארת היא את הוריה יושבים יחד, וימינו בימינה.
 "מה יפו פניה בשמלה ההיא." (עמ' 8) הבת מתארת שמלה חדשה, לבנה אף היא, שמודדת אמה מול המראה. "ואור החיים האיר פניה. לבי עלץ בקרבי. מה יפו פניה בשמלה ההיא." (עמ' 8).
 ובהמשך תיאור קריאת הכתבים עד כדי שכחה עצמית, ופירוט התיאור של התיבה, המפתח, החוט, הכתבים, העשן בחדר.
 בכל התיאורים הללו ניכרת הערצה חסרת גבול של הבת את אמה.

ג. חוש הריח - "ריח סמי מרפא היה נודף בכל חדרינו."

אולי משמרת האביב אשר שמה על לבה הפריחה ריח תקווה. גם ריח סמי הרפואה חלף עבר ומתק ריח חדש הרווה את כל ביתנו. תמרוקים רבים ידעתי וריח כזה לא מצאתי. אמנם שנית הריחותי את הריח הזה בחלום... מאין בא הריח הזה?
 (עמ' 8)

ד. חוש הטעם - לאה שקועה בקריאת כתביה. היא גמעה את כף הסמים בבת אחת. "לא עיוותה פניה ולא אמרה דבר, כאילו ניטלה מרירותם" (עמ' 9).

ה. חוש המישוש - מינץ ישב עלייך אשתו החולה וימינו בימינה. לאה לוקחת את ימין מינטשי, רעותה, בימינה כפרדה לפני המוות.
 מינטשי לפפה את ימין לאה בכפה ובכתה. ושוב לפני מותה מחזיקה לאה את יד בעלה בשנית וזאת פרדה סופית. "ותתחזק אמי ותשב על המטה ותקח את ידו שנית..." (עמ' 10).
 צירוף כל החושים גם יחד ממחיש עד כמה מעריצה הבת את אמה. אין היא יכולה לקרב אליה, שכן האם מסתגרת. בין האם לבת לא נוצרת קרבה גופנית, אין מגע, אין מישוש, לא נוצרת שיחה ובכל זאת זוכה האם

לתיאור של הערצה: "מה אהבתי את קולה" (עמ' 7). "מה יפו פניה בשמלה ההיא" (עמ' 8).

אוירה

בנוסף לתיאור באמצעות החושים, נמצא גם משפטים, המעידים על האווירה בבית: "דומם עמד ביתנו ביגונו", "בכל חדרינו כבודות נוגה" (עמ' 7-8).

לאה מסוגרת בחדרה, יושבת בחלון או שוכבת על מיטתה, כשהיא לבושה תמיד בלבן. (ראה התייחסות בהרחבה בסעיף - מוטיבים - חלון, שמלה, צבע לבן)

בימייה האחרונים נדמה לרגע, כי המחלה רפתה עם תחילת האביב. אלא שהייתה זו רק "שירת הברבור" של לאה לפני מותה. לעתים קיימת תופעה של נסיגה במחלה ורגיעה, לפני ההידרדרות הסופית. "אמי כמו שכחה מכאובה... ראינו כי רפתה מחלתה... הרופאים... אמרו יש תקווה... אור החיים האיר פניה..." (עמ' 8).

אלא שהייתה זו רק אשליה. לאה יודעת, שמותה קרב. האשליה מומחשת במלים **אור וצל** המופיעות לסירוגין: "אמי שכבה על משכבה וכוחה ברה כצל" (עמ' 8) "אור השמש יהיה את עצמותיה"... "אור החיים האיר את פניה" (עמ' 8). "שפתיה רחפו על פניו כצל"... החדר **אפל** למחצה" (עמ' 9).

*

לאה חייבת להשמיד את מכתביה האינטימיים, לבל ייפלו אחרי מותה לידים זרות. את מידת האינטימיות מבליטות שתי עובדות:

א. הבת והאב אף הם לדידה ידיים זרות (והיא אכן צדקה - מינץ חיפש את הכתבים, כי ביקש להוציאם בספר זיכרון).

ב. הכתבים נתונים בתיבה נעולה על מסגר, ומפתח התיבה תלוי בחוט על לוח לבה של לאה. "חוט המפתח... קשר אותה אל התיבה ואל הכתבים" (עמ' 9). הפועל **קשר**, אינו מדבר על קשר פיסי בלבד...

בדרך סמלית שואפת האם אל קרבה את עשן הכתבים, העולים באש עד ערב, מגע אחרון עם אהובה, עקביה, לפני מותה.

יש לשים לב כאן לדבר מעניין: **לאה יודעת את יום מותה!** היא מבקשת מחברתה מינטשי להכין צורכי שבת, כדי שתתפנה ללוותה למנוחת עולמים.

היא מתה כאישה צדקנית:

- א. משום שנפטרה לפני בוא השבת
ב. משום שידעה מראש מועד מותה - דבר, שמייחסים לצדיקים.

את עובדת ידיעת מועד המוות ניתן להסביר גם כרמז לאופי מחלתה של לאה: כשם שהביאה על עצמה את מחלתה, הביאה על עצמה את מותה, מעין התאבדות, שלילת החיים במו ידיה, כהשלמה להסתגרות, שהביאה על עצמה.

העובדה, שמתה כצדקת, למרות שיש כאן מעין התאבדות הראויה לגנאי, מחזקת את אחד המסרים של הגובלה. לאה - קרבן נסיבות, קרבן של שמרנות חברתית, אין בה אשם, היא צדקת.

ואולי גם הצגתה כצדקת מובנת, כי זו הבת שמעריצה, ולכן גם מחקה את התנהגותה, ומבקשת לחיות ולהחיות את שהחמיצה האם.

תמונת מות האם מלמדת על הריחוק בין לאה למינץ. אך טבעי הוא, שאדם על ערש דווי יבקש את יקריו, שישוהו במחיצתו. לא כך לאה. היא מרוחקת ובוחרת למות לבד. בבדידות חיה בביתה ובבדידות מתה. "ותשלח את האחות הביתה ועל אבי צותה לאמר לא תבוא" (עמ' 10). אל מי מתייחסות המלים: "לא תבוא"? אל האחות, אל מינץ, או שמא אל שניהם.

מינץ מתלונן, שאינו יכול לישון, אין הוא יודע את נפשו מרוב דאגה לאשתו.

"כי תדרשיני ועמדתי עליך. ואם לא, אדע איפוא כי שלום לך" (עמ' 10). לאה יודעת, שהיא עומדת למות, אך איננה קוראת לו.

האב בחדרו ומודגשת העובדה, שלילות רבים לא ידע שינה והפעם ישן שינה עמוקה. ובעודו נם את שנתו - מתה לאה. תיאור זה מעיד כאמור על ריחוק.

האב לא התעורר, אך הבת לעומתו קפצה ממיטתה בבהלה. כמו קשר טלפתי נוצר בינה לבין אמה. זהו רגע סמלי: כאשר זו מתה זו התעוררה - רמז למעין גלגול הנשמות. מן הנקודה, שחיי לאה נפסקו - תמשך הבת...

ארבע פעמים מוזכרת המלה "שלום" בתמונת המוות: אדע כי שלום לך... לראות שלום אמי... שוכבת על משכבה בשלום.. ואמי שכבה בשלום על משכבה.

לאה כה שלמה עם מותה. מקבלת אותו בהשלמה, בשלווה. מינץ ישב אבל, והזום רגלי האם הונח לפניו. מינץ אהב את לאה בדרכו שלו.

אך הוא היה הדום לרגליה...

לפניו הניח את ספר איוב. מדוע בחר מינץ לעיין בספר איוב דווקא? יש להדגיש, כי הייתה זו בחירה אישית. אדם באבלו רשאי לבחור כל ספר בתנ"ך כדי להגות בו. הבחירה איננה מקרית. הספר דן בשאלות של גורל אדם.

איוב שואל: מדוע זה קרה דווקא לי? מה חטאי, שכך נגזר עליי? מינץ מזדהה עם איוב. הוא תוהה על מר גורלו.

על ההיבדלות, שגורה לאה על משפחתה, תעיד העובדה, שתרצה נדהמה להיווכח, מה רבים האנשים, שבאו לנחם. עקביה בלט בהעדרו, שהרי גם הוא יושב באותה העיר. מר גוטליב מציע נוסח משוכלל למצבה. מינץ שותק ומתעלם. אין תחליף לדברי השירה, שייתן לו מזל. ההחלטה ללכת אל מזל גמלה בלבו בימי השבעה. "ויקח אבי את הגליון ויקרא ודמעותיו כיסו את הדמעות אשר על הגליון" (עמ' 11). כאן מצא הודהות עמוקה ואמיתית, שני הגברים בוכים יחד. (מובן שהבנת העניין מותנית בקריאה חוזרת. שכן מיהו עקביה ומה חשיבותו, אלו דברים, המתבררים במהלך הסיפור.)

האקספוזיציה מסתיימת בתום השבעה על מות לאה (עמ' 10). החומרים, שמהם תפתח הגובלה מכאן ואילך, מצויים כבר. הדמויות המרכזיות הוזכרו: לאה, בעלה ובתה. מינשטי גוטליב ומר גוטליב (היא באה לבקרה הוא בא לבקרו) ועקביה מזל הוזכר באקראי כמורה של לאה ומינשטי (עמ' 9).

ציפיות ותהיות מתעוררות בלב הקורא לגבי כל אחת מן הדמויות הנזכרות: פשר התנהגותה של לאה, מי כתב את הכתבים ששרפה, מה יעלה בגורל האב והבת לאחר מות האם. עד כאן אפוא הפתיחה.

ב. ההסתבכות

חלק זה הוא הארוך ביותר בהשוואה לאקספוזיציה ולסיום. חלק זה כולל:

1. כל הפגישות, שהיו לתרצה ולעקביה.
2. יומנו של עקביה
3. פרשת השדכן
4. פרשת לנדא
5. המחלה

ב.1. פגישות עקביה - תרצה

א) עקביה כותב נוסח מצבה

תרצה פוגשת את עקביה לראשונה ביזמת אביה. כמו בסיפור העקדה "וילכו שניהם יחדיו" נפתחות ההכנות לביקור במלים, "נלכה גא...", ומסתיימת שוב ב"נלכה נא שמה"...

מינץ אינו מספר לכתו בדרכם אל מי מועדות פניהם.

בפגישה זו מכנה תרצה את עקביה - "האיש". ומול הריחוק והזרות היא חשה את התחושה המוכרת של "דויה וו". "כי אראה דבר וחשבתי כבר ראיתיו." (עמ' 11)

מיד רואה היא קרבה בלתי מוסכרת בין האיש לבין אמה: "ראיתי את האיש ואזכור את אמי" (עמ' 11).

כאשר זיהה עקביה את הבאים, הסתיר את הכתבים. השימוש באותה המלה מסביר, כי איש זה הוא המקור לכתבים, ששרפה לאה. ברור שהכתבים שעל השולחן נוגעים לתרצה ולאביה.

עקביה נמצא מתאבל על לאה אהובתו, שהרי הכין כבר, בטרם התבקש, את נוסח המצבה. תרצה איננה יודעת עדיין את מהות הקשר, שהיה בין עקביה ללאה, אם כי היא חשה באינטואיציה, שזהו האיש, שכתב לאמה: "גליון כזה ואותיות כאלה כבר ראיתי... גם כתמי הדמעות לא זרו לי" (עמ' 11).

הבת "נכנסת" לתוך הדמות של אמה. האם יש הסבר רציונלי לזיהוי כתמי הדמעות?

ביום הפקודה, עת עמדה המצבה על הקבר, עלו האב, הבת, עקביה ואנשים אחרים להתפלל קדיש. "וינת אבי את ראשו על האבן וידו אוחות ביד מזל" (עמ' 12) האב אוחז בידו של מזל, וראשו על המצבה. נוצר קשר: לאה - מינץ - עקביה. שני הגברים אחים לצרה, מחזקים איש את רעהו בקשר מיוחד ומזור, שנוצר ביניהם עם מות אהובתם המשותפת. מינץ באמצע - מפריד ומקשר כאחד.

ב) מכתבי האהבה - ספר זיכרון ללאה

גם בפגישה השנייה לא אומר מינץ לתרצה, אנה מועדות פניהם. הוא מציע טיול סתמי. תרצה בשמלתה החדשה, רמו לעובדה, שהיא החלה "ללבוש" את דמות אמה המנוחה.

יזמת מינץ, להוציא את הכתבים לאור, נראית תמונה בלשון המעטה. כלום אין הוא מסוגל להבין אינטימיות, דברי אהבה שהם בינו לבינה בלבד. יזמתו מלמדת על אישיותו, על תפיסת עולמו לגבי

מהות האהבה. הוא קרוב יותר לאבי לאה ב"אני מאמין" שלו באשר לאהבה.

תרצה עדה אילמת לדו-שיח שבין אביה לעקביה. היא מדגישה את שפת הגוף של שני הגברים, המעידה, ששניהם מבוהלים ומתוחים. "ויחרד מזל... וישאף רות... מזל רעד. כתפיו נעו... אבי פוסח על שתי רגליו... ויפשוט ידו... וישם כפו על ראשו... ומזל אחז בקרנות השולחן." (ראה סעיף ארזים מקראיים). תרצה מתחילה להבין את מהות הקשרים בין אמה לעקביה: "למענה כתבתי את שירי..." (עמ' 12)

ג) בבית הכנסת - ערב יום הכיפורים

פגישה שלישית איננה פגישה של ממש. אין היא יוזמה אלא אקראית. חשיבותה רבה, כי זו הפעם הראשונה, שתרצה מזכירה את מזל לאחר שהתוודעה ליומנו. עתה ידוע לה סיפור האהבה במלואו. "וארא את אבי עומד לפני איש בלא טלית, ואכיר כי עקביה מזל הוא, ותכה מדמעה עיני" (עמ' 27).

איש בלא טלית - על-פי מנהג אשכנז, רווק אינו לובש טלית. עובדת רווקותו של עקביה מעוררת בלב תרצה סערת רגשות ואמפטיה, היא בוכה.

עקביה לא הפר את הנדר, שנדר בסוכה. הוא נותר ברווקותו, שמר אמונים ללאה, אהבתו היחידה.

ובאשר לגברים בבית הכנסת בערב יום הכיפורים: "איש מברך את רעהו ומרעהו יבקש סליחה. וארא את אבי עומד לפני איש בלא טלית..." (עמ' 27) האם חש מינץ עצמו אשם במצבו של עקביה? כלום ביקש ממנו סליחה?...

עקביה שרוי בבדידותו, בעברו. תרצה מתבוננת קדימה. התמונה בבית הכנסת גרמה לה התרגשות.

מוטיב הנר והאור שולט בתיאור. האב קנה שני נרות. את נר הנשמה לזכר לאה הדליק בבית הכנסת. הוא ועקביה חיים בעבר. הנר השני - נר החיים, הדליק בבית. "נר החיים רעד לקראתנו" (עמ' 27).

פניה של תרצה אל העתיד. היא מגלה סימנים של התאהבות. הבית מלא אור. כוכבים וירח האירו עבודה בלילה מיוחד זה.

מכאן ואילך תסתיים כל פגישה בתיאור תופעות, האופייניות לנערה מתבגרת מאוהבת.

הכול נראה לה יפה ומיוחד: "לעולם לא אשכח את הלילה הזה" (עמ' 27). גם היחסים עם אביה הם של נערה מתבגרת, ילדה - אישה. היא מתבוננת באביה כגבר לא כאב: "מה נבוכה הייתי מקול אבי." (עמ' 27)

ד) מעשה הכלב

תרצה מאוכזבת להיווכח, שעקביה אינו מראה לה אותות חיבה מיוחדים בסמינר.

רגשותיה גואים בלבה. התלמידה מאוהבת במורה, וכי כיצד תשתעמם בשיעוריו? (לאחר שעזב - רואה תרצה את הסמינריון כקן שעמום).

חייבת היא למצוא שעת כושר לפגשו ביחידות. ושעה כזו אכן באה: העילה למפגש - כלב, שכביכול נשך את תרצה. תרצה מבקשת קשר. "יקשור נא לי את המטפחת על הפצע" (עמ' 29). בתמונה זו יש רמז מקדם - הקשר, שייחוצר ביניהם, יסודו בהטעיה. תרצה מטעה, עקביה נופל בפח, שטמנה לו. כלב הוא חיה דמונית, הופעת כלב מבשרת רע. (ראה הרחבה במוטיבים)

ובכל זאת, חשוב להדגיש, שעבור מזל הייתה זו פגישה תמימה, מעשה קונדס ותו לא. הוא מכנה את תרצה - ילדה. יש לו יחס אבהי כלפיה. "הוי ילדה רעה, מה הבעת אותי" (עמ' 29).

תרצה לעומתו רואה את הדברים בסובייקטיביות, המתבקשת ממהות יומנה. בעיני רוחה היא מפרשת את מבטו. אין אמירה אלא מחשבה בלבד: "ואומר בלבי אתה יודע כי ידעתי כי יודע אתה את צפונותי. בכל זאת אכיר לך תודה אם לא תזכירני את אשר ידעתי" (עמ' 29). מה שלא נאמר, רב מן הנאמר... לכן יכול כל צד לפרש את האירועים על פי נטיות לבו. ושוב תיאור פסיכולוגי אופייני של נערה מתבגרת, המתייסרת בסערת רגשות:

כל הלילה התהפכתי על משכבי... קמתי בבוקר ואלך קודרת... ורוח תעתועים תעתעני. רק לעת ערב שבה אלי מנוחת... כאנשים נירוויים...

(עמ' 29-30)

תיאור מדויק להפליא של מצבי רוח משתנים בגיל ההתבגרות. כמזכרת מאותו אירוע קושרת תרצה חוט אדום על ידה. (ראה הרחבה במוטיב חוט השני, חוט אדום).

בכל הפגישות הבאות מוזכר הכלב, כרמז מטרים לקשר, שלא יעלה יפה בין תרצה לעקביה:

1) כשבאה תרצה לבקר את עקביה בחוליו, הוא מזכיר את עניין נשיכת הכלב.

2) בפגישה אצל הכורך מוזכר מעשה הכלב, באמצעות החוט האדום, שקשרה תרצה על ידה.

3) בעת שהייתם ביער חושבת תרצה, כי עקביה ישאל אותה שוב, אם נרפאה ידה מן הנשיכה.
ארבע פעמים מעיב הכלב על הפגישה.

ה) ביחידות בבית עקביה

תרצה הולכת לביקור בבית עקביה בלא ידיעת איש, כי מתוק הוא הפרי האסור.

באותה חברה שמרנית ומסורתית, לא מקובל היה שרווק ורווקה ישו לבדם בדירה מפאת סכנת ייחוד. "ושנינו לבד בחדר" (עמ' 34). תרצה עושה אפוא צעד נועז בחדירה לפרטיותו של עקביה, והוא אינו מקפיד עמה. איש אינו יודע על פגישתם זו! מים גנובים ימתקו. "ולא דברתי דבר... ולא התחרטתי כי סודי הצהיל את רוחי מאד" (עמ' 36). על ההתרגשות, האוחזת אותה בבואה, יעיד כאלף עדים התיאור הבא:

דפקתי על הדלת ואין קול ואין עונה. אז אמרתי ברוך השם כי אין האיש בבית. בכל זאת לא שבה רגלי. ופתאום דפקתי בכח, כי ראיתי כי אין איש בבית ותעז ידי. עברו רגעים אחדים וירף לבי מאד. פתאום שמעתי תנועה בבית ונפשי נבהלה.

(עמ' 34)

כאשר אין תשובה - נושמת היא לרווחה... מקבלת אומץ להקיש שוב בחזקה, כי אין איש בבית... נערה מבוישת ועם זאת - החלטית. הסיטואציה, שבה נמצאים עקביה ותרצה, היא אינטימית. עקביה הופתע, כשחלוק לגופו. הוא שב אל החדר בלבוש מלא.

פגישה זו מבליטה את ההבדלים בין עקביה לתרצה, באשר לציפיות שיש לכל אחד מהם מן הקשר המשותף. הבדלים, שילכו ויעמיקו ככל שיתהדק הקשר ביניהם. החדר, ששהתה בו תרצה כנערה צעירה, בטרם ידעה מיהו עקביה, נראה לה כחדש.

היא מבקשת להינתק ככל האפשר מן העבר ולהתחיל דבר חדש. "הבטתי בחדר אשר ידעתי מנוער וכחדש היה בעיני פתאום" (עמ' 34). זוהי אשליה, שהיא מבקשת להיאחו בה.

עקביה לעומתה שקוע בעבר. יש הרגשה של קיבעון, של הנצחת נקודה מסוימת בעבר, בלא זרימה ובלא התקדמות עם הזמן. מה שנכון לגבי יחסו לתמונת אמו, נכון גם לגבי יחסו ללאה. "שנים רבות עברו מני אז ופניה אינם עוד כפנים אשר על התמונה, בכל זאת רק בצלם התמונה הזאת

אחזה פניה תמיד **כאילו חלף הזמן ללא דבר** (עמ' 34). אצל עקביה **קפא הזמן**, הוא חי את העבר בלבד. לכן שמח הוא **להפליג אל העבר** ולספר את קורות משפחתו. הוא **מתגעגע** ומוכן לספר ולהשתפך עוד ועוד. עקביה מוכן לדבר רק על אמו. על אמה של תרצה ועל כל שכתב ביומנו אין הוא אומר דבר וחצי דבר. בכל מה ששייך לזוגיות, לאינטימיות, הוא לא ישתף איש.

עקביה אומר, "לולא נישאה אמי לו כי עתה כבן אצילים הייתי" (עמ' 36); תרצה חושבת: "לו נישאה אמי למזל כי עתה מה היה?" (עמ' 17); שניהם עוסקים בנישואי האם ובהשפעה, שנודעת לצעד זה על גורלם. סיפור תולדות משפחת בודין באך הוא סיפור בתוך סיפור. הוא מהווה יחידה שלמה וסגורה. מעין וידוי או מונולוג של עקביה. (על חשיבות הסיפור ראה התייחסות בסעיף 10. הווגות ביצירה).

תרצה שיכורוה את סערת רגשותיה היא קושרת עם אור, מוטיב, החוזר ומדגיש את רצונה לחיות, להגשים, להיות מאושרת. (ראה התייחסות לאור בפגישה מס' 3)

1) פגישה בבית הכורך וביער

פגישה זו היא האחרונה לפני הנישואין. היא הארוכה והמורכבת מכל הפגישות.

תחילתה בבית הכורך וסיומה ביער.

השוני בציפיות שני הצדדים, באשר לטיב יחסיהם, מגיע

בפגישה זו לשיאו.

תרצה הולכת לכורך ולזוג לבושה בשמלה חדשה. שמלה חדשה מבשרת שינוי או תפנית בחיי הגיבורה: לאה לבשה שמלה לבנה חדשה לקראת הפסח ואחר-כך הידרדר מצבה עד מותה. תרצה בשמלה חדשה, לפני פגישה גורלית. כאילו "לובשת" את דמות האם, באמצעות החיקוי, מודע או לא מודע. "כמעט שהלכתי ותבא התופרת את שמלתי החדשה שמלת האביב" (עמ' 42). כאשר היא מדגישה: "ולא פשטתיה עוד" (עמ' 42), יש בכך רמז מקדם, שהיא תלך עד הסוף, עד לנישואין.

עקביה רואה את הספרים ואת המזרח. הוא שואל על הספר בלבד. תרצה, בתגובה, מראה לו את המזרחו מבקשת היא לחזור על הסיטואציה של הסוכה. אלא שהדבר לא עולה בידה. ראשית, היא קושרת חוט למזרח, חוט אדום, כפי שעשתה אמה, אלא שיש הבדל אחד מהותי. תרצה משתמשת בחוט שקשרה כמזכרת למעשה הכלב, וכלב הוא אות מבשר רע. הקשר שקושרת היא - לא יצלה.

תרצה קוראת את המשפט, שקראה אמה עת נשבעו השניים לאהבת

עולם. גם כאן ההבדל מהותי. עקביה אינו משיב. אינו משתף פעולה עמה. הוא מוריד ראשו ושותק, משמע - אין הוא יכול לחזור על השבועה.

נרגשת יוצאת תרצה מבית הכורך. "הנה נא ידעת אדוני..." (עמ' 42) היא אומרת.

ידעת, שקראתי יומנך ושמבקשת אני להחליף את אמי...

"עוד מעט ויראנו" (עמ' 42) "הנה בית אביה" (עמ' 42) כך מול. "יראו... אחת היא לי" (עמ' 42) "לא אלך אל ביתי." (עמ' 42) מתריסה תרצה.

איזה פער דורות קיים בין השניים?! עקביה מתחשב במוסכמות חברתיות: מה יאמרו הבריות, מה מצפה מהם החברה השמרנית. בהיותו שייך לדור הישן מגיב הוא בדאגה לעובדה, שרואים אותם יחד, הוא זה, המדגיש את העובדה, שהגיעו לבית אביה. תרצה לעומתו פורצת גדר, יוזמת, מורדת במסגרות הכובלות.

תרצה מבקשת להגשים את מטרתה. בית אביה אינו זירת התרחשות מתאימה לגילויי אהבה. היער מקום לספונטניות, לחשיפה ולגילוי לב. (ראה הרחבה - מוטיב היער) "בינתיים יצאנו את העיר ונבוא היערה" (עמ' 42).

חוזרת התופעה, שכל אחד מהם מפרש את הנעשה והנאמר בפגישה בדרך אחרת.

שבעה משפטים כתובים אך אינם נאמרים ע"י מול. כל זה הוא פרי דמיונה של תרצה בלבד. "נדמה היה לי כי האיש אשר אני יושבת עמו... כבר הגיד לי את כל לבו. ואתמה בשמעי אותו מדבר מדבר ואומר..." (עמ' 42). שבעה משפטי דו שיח דמיוני במוחה של תרצה: תרצה מצפה, שעקביה ישיב לה אהבה, ישתפך בפניה. היא מבקשת לומר לו עד כמה יוצאת נפשה אליו, ברוח שיר השירים: "על משכבי בלילות בקשתי את שאהבה נפשי..." (עמ' 42) קבר האם מקשר ביניהם: "את עקבותיך חפשתי בבית החיים על קבר אמי" (עמ' 43).

רק במלים "ואני אומר לך, אמר מול, כי הרגש הזה עבור יעבור" (עמ' 43), חוזר ומתקיים דו שיח אמיתי בין השניים, וזוהי חזרה למציאות שאיננה ערבה לאוזני תרצה.

תרצה הצעירה והתוססת קופצת ממצב רוח אחד למשנהו: שמלה קלה, ישיבה קשה, אתענג, נפשי כבדה עליי, פתאום חשתי אושר... (עמ' 42) התנהגותה אופיינית לנערה מתבגרת, קלת דעת, ספונטנית. עקביה לעומתה נבוך, אינו מוצא מלים, חיזור, עיניו כבו, מבקש מנוחה בלבד (ראה הרחבה במוטיב המנוחה). תגובותיו יגעות, לא נלהבות. הוא

נוהג-בה בדרך אבהית. מניח יד על ראשה של תרצה. תרצה נושקת את ידו. כך עשתה היא גם לאביה (עמ' 27) וכך נהגה גם לאה עם בעלה. "יש אשר תשח לידו פיה ותשקהו" (עמ' 7). ביחסי לאה-עקביה לא מוזכרת כלל מחוות אהבה מעין זו.

ללמד שאין זו אהבה של ממש, לכל היותר חיבה, יחס אבהי, אך לא משיכה ארוטית. גם לאחר נישואיהם שר עקביה לתרצה שיר ערש, כאב לבתו.

גחלת היצר מוזכרת רק ביומנו של עקביה עת היה צעיר חסר מנוחה. "ואני קורא בספרי ישראלים, אולי אכבה את גחלת היצר בלבבי. אולם את גחלתו לא כביתי" (עמ' 23). ועתה עיניו כמו כבו, כך מתארת תרצה אותו ביער. כשקיימת אהבה בסוכה, אפילו נוכחות ההורים לא תוכל לבלום אותה, היא פורצת אמיתית. וכאשר היא אינה קיימת, אפילו תפאורת היער, רחוק מבית אביה, לא תדליק את הגחלת הכבויה.

כאשר הגיעו ליצר היה לתרצה יסוד לאופטימיות ואז "שמש חדשה זרחה על היער" (עמ' 42), והאביב נזכר כדבר חיובי. בשובם מן היער שקעה השמש וצינת אביב שכוחה פי שניים נחתה בעצמותיה של תרצה. אפשר להניח שאין זה קור חיצוני בלבד, אלא צינת הלב של תסכול ואכזבה.

פגישה זו מסתיימת, כאשר לדידו של מזל הכול פתוח, דבר לא הוחלט. "ומזל אמר עוד נקח דברים" (עמ' 43). תרצה מפתיעה את כולם כאשר היא קובעת באופן חד צדדי וחד משמעי, "ארש נתארשתי לו" (עמ' 45), והרי לא כך התרחשו הדברים ביער!

*

לסיכום פגישות עקביה ותרצה יש לציין את ההתקרבות ההדרגתית ביניהם, מזרות לאינטימיות מסוימת. למרות שבתחילה הוא מתייחס אליה כאל ילדה (מעשה הכלב) הרי שבהמשך הם נמצאים יחד בביתו (ייחוד). בכך יש משום אינטימיות.

ולבסוף ביער היחס הוא אבהי וארוטי כאחד. ויפרוש ידו החמה - אבהיות, ומיד אחר-כך: "וינת מזל את ראשו על כתפי וישקה" (עמ' 43). משפט זה מלמד על משיכה ארוטית יותר מאשר על יחס אבהי.

בכך תמו פגישות השניים. תרצה חלתה, ומחלתה ידעה עליות וירידות. כשהגיעה למצב של ערש דווי פקחה עיניה וראתה את עקביה יושב, ופניו מאירות את החדר.

תרצה השיגה את מבוקשה ולכן היא מציינת: "עבר חורף ואנכי נושעתי" (עמ' 47).

ב.2. יומנו של עקביה

היומן מתחיל בעמ' 18 במלים: "אהבתי את ערי המדינה בקיץ". יומנו של עקביה רווי באמצעים אמנותיים אופייניים לפיוט, לשיר, כיאה לאיש רוח, שכל אמנותו היא כתיבה.

- (1) ציטוטים וארמוזים מקראיים: אלקים נחני - יחזקאל. תיאור לאה ואמה בפתיחת יומנו של עקביה - תמונת אליעזר עבד אברהם בבואו לחפש כלה עבור יצחק. ציטוט הכתוב ב"מזרח" - מתוך מחזור התפילות לראש השנה. ויפן כה וכה וירא כי אין איש-משה במצרים.
- (2) מוטיבים רבים כגון הסוכה, המזרח, המנוחה, הטבעת, חוט השני (ראה הרחבה בסעיף המוטיבים).
- (3) תמונות סמליות: מראות השוק הגדול (ראה הרחבה בסעיף התמונות הסמליות).
- (4) מבנה מיוחד של שבעה משפטים, שבהם מתאר עקביה את סיפור האהבה שלו ושל לאה. המלים: "מה נאווה סוכתי בחג הסוכות" (עמ' 23) מהוות מסגרת לסיפור זה (ראה הרחבה מוטיב הסוכה).

ביומנו של עקביה בולטת העובדה, שחיינו הם על קו התפר, שבין העולם הישן הדתי-אורתודוקסי, לבין חיינו בעולם "ההשכלה". הוא נזקק למלים: אלקים, יה, ה', אדני, השם, אלהים, חמש עשרה פעמים ס"ה ביומנו. זאת אולי כדי לנסות ולהביין, היכן הוא עומד בעולם היהדות, ואיך, אם בכלל, ישכיל לשלב את שני העולמות, שאתם הכיר היטב.

אבי לאה מוצג כמי ששייך ומייצג את העולם הישן, הדתי. הדוקטור היחיד, שהוא מכיר, זהו הרופא, לכן יש שמץ אכזבה וזלזול באשר לד"ר בפילוסופיה.

אבי לאה כבר סיווג את עקביה במוחו כאיש השכלה ולכן השתאה, שעקביה יודע גם תפילה כממשיך חזרת הוריו אל חיק היהדות.

עקביה קם ממיטתו בבוקר לאחר שבעל הבית חזר כבר מן התפילה, דבר, המביך אותו מאוד. מינטשי משיבה את ביטחונו העצמי, כאשר היא מדווחת על מעמדו הרם של עקביה בווינה. הכבוד, שהוא זוכה לו בווינה, לאו דווקא בתחום היהדות אלא בקריאת שירים בפני קהל.

אצל חובשי בית המדרש זוכה עקביה להצלחה עצומה לא בגלל היותו גדול בתורה אלא בגלל חידושי השכלה, שהוא מביא להם. הפרובינציאליים שומעים דברי חכמה מן העיר הגדולה - וינה. "כולם נאנחים, מבקשים השכלה" (עמ' 23).

אלא שהוא אינו שלם עם מעשהו. "ואני? אחת שאלתי אותה אבקש, לכתי בדרך ה' כל ימי חיי" (עמ' 23). פארפרוזה לפסוק בתהלים כ"ו. למרות שאינו שלם ופוסח על שתי הסעיפים מלמד עקביה "השכלה" ולו כדי להתפרנס. הדימוי שבו משתמש עקביה מעיד עד כמה אינו שלם עם דרך הוראת ההשכלה, אך חי את האילוף.

"כגנב אשר מצא כסף בדרך וישיבהו לבעליו ואחר גנב את צרור הכסף מכיסו כי גנב הוא ובגניבות יחיה נפשו כן אנכי היום" (עמ' 23). עקביה חש, כי הוא עושה מעשה של תרמית והונאה. עושה דבר והיפוכו. עולם היהדות ועולם ההשכלה אינם דרים בכפיפה אחת. השבת הכסף לבעלים היא הוראת היהדות וגנבת אותו כסף אחר-כך היא גנבת הדעת, העיסוק בתחום החילוניות, המדעים, ההשכלה הכללית.

עקביה מתלבט, אינו יודע, מהי הדרך האידאלית, דרך ה', שבה ילך אדם. איש אינו יכול לומר אם לא טוב עשה מי שבחר ללכת בדרך האחרת מן הראשונה.

עקביה עזב את האוניברסיטה למגינת לבו של אביו. לבו אומר לו כי "טוב מאד, ולשבת פה טוב שבעתיים" (עמ' 22). הוא מספר למארחיו על יגנה. הם שותים דבריו בצמא, אך הוא אומר: "ולי מה יקרו ארחות חיהם... ישנתי ומנוחתי ערבה לי" (עמ' 21).

ובכל זאת חש הוא, כי היהודים האורתודוקסיים דוחים אותו. "בשפתם קרבוני ולבם רחוק ממני. מה ורו דרכי אחי" (עמ' 24). גם בסיפור קורות חיי משפחתו חוזר עקביה על העובדה, שהוא **תלוש**, קרוע בין שני העולמות:

את אשר החלה אמו לעשות בשובה אל אלקי ישראל נכסוף נכסף הוא לכלות, כי שב אל עמו. והם לא הבינו לרוחו. כזר התהלך ביניהם – קרבוהו, ובהיותו כאחד מהם חלק לבם ממנו.

(עמ' 36)

ככל הנראה פסל אבי לאה את עקביה לא רק בגלל עוניו אלא גם בגלל היותו איש השכלה, נצר למשפחת מומרים.

את הקונפליקט, שבו חיו היהודים באותה תקופה, ניתן לראות גם בעובדה, שאביו של עקביה דבק בדת אל, אך בוויגה שלח את בנו לאוניברסיטה. האב ייחס חשיבות עליונה לחכמה ולמדע, בנימוק, שהללו משמשים כרטיס כניסה למרומי החברה הוינאית, שהחשיבה השכלה ולא הון. בפרובינציה לעומת זאת, שלטה היהדות האורתודוקסית ששמה את הדגש על יהדות במסגרת השמרנית, ייחוס וממון.

עקביה המתלבט יוצא מן העיר היערה (ראה מוטיב היער) ומחכה להתגלות כלשהי.

"ועצב יה לפפני. ואפול על פני ארצה... וחסד ה' לא מש מקרב לבי" (עמ' 21).

התיאור מזכיר התגלות האל לנביא. עקביה אינו זוכה להתגלות, אך בעצם החלטתו להישאר בבית לאה ובעיר שלה, ולא לחזור לוויגה, יש מעין בחירה בדרך מסוימת.

ובאשר לאהבתו ללאה. בסוכה הודו השניים לאלוהים, כי האמיר אותם לאהבה. לאה יוזמת. עקביה פסיבי. היא עונדת את הטבעת על אצבעו ומתחילה את הנדר, את השבועה. עקביה ממשך, וההורים, כך נדמה לו, מאשרים ומאושרים. ואז הוא חש מרומה. חש הוא, כי אבי לאה הונה אותו.

בלגלוג ובאירוניה עצמית אומר עקביה על מינץ, כי עשיר הוא ואילו הוא עצמו מורה עני, חדל אישים, חסר ערך על פי מושגיו המעוותים של אבי לאה.

עקביה קובע בפסקנות: "בתך תורתי לא תשכה, כי בשירי אשר כתבתי תהגה" (עמ' 24).

"מחלה אחרת בלב בתך, שכל מעיינות הרפואה לא ירפאוה. ואנכי אמרתי רפא ארפאנה, ואתה הרחקתני" (עמ' 24). עקביה ראה את הנולד וצדק באשר ללאה.

הוא הסיר מעל אצבעו את הטבעת וחש צינת פתאום. "כלו זכרונות עקביה מזל" (עמ' 25).

3.3. השדכן גוטסקינד

דמות השדכן היא דמות גרוטסקית. דמות מגוחכת ודוחה. הוא מסמל את כל מה שתרצה יראה מפניו וכל מה שמעורר בה מחאה וסלידה.

השדכן מתפאר באוזניה, כי שידוך הוריה נעשה על ידו, עובדה, המעוררת בה אנטגוניזם חריף ביותר לאדם ולמקצועו.

בראשית שיחתו עמה נמצא פארפרוזה על שני פסוקים מקראיים:

(1) "תני לי מעט מים." (עמ' 30) ארמו לשליחות השידוך של אליעזר מציאת רבקה לאישה ליצחק. אלא שרבקה נוהגת על פי ציפיות אליעזר. תרצה לעומתה יוצקת טה...

(2) "מים שאל טה נתנה לו" (עמ' 30). ארמו ליעל, שנתנה לאויב, סיסרא, חלב במקום מים.

"מים שאל חלב נתנה בספל אדירים הקריבה חמאה". גם תרצה מכבדת את האורח הבלתי קרוא, במאכל שמן, דלדולי שומן. הדגש הוא על העובדה, שהשדכן **כאויב הוא לתרצה**. כל שידוך מקומם אותה. השדכן מתגלה כטרחן (נודניק). עליו להמתין שעתיים לפחות לבוא האב. בכל זאת אין הוא עוזב, אלא מבקש לתהות על קנקנה של תרצה, שאותה הוא רואה כמועמדת פוטנציאלית לשידוך... השדכן מדגיש את העובדה, שאינו רוצה להטריח, בשעה שלמעשה, כל שהייתו היא טרחה ונדנדוד ארוך ומייגע עבור תרצה.

מזרח אינו תלוי בבית מיניץ, ללמדנו, שהולך ופוחת הדור. מיניץ חופשי יותר, מקפיד פחות בענייני דת ומסורת. קיים פער דורות בין אבי לאה למיניץ, והשינוי הוא לטובה. מסורת ומוסכמות חברתיות קולקטיביות יכבלו פחות ופחות את הגיבורים, למן הדור שאחרי אבי לאה. (הרחבה במאמרו של ב. קורצוויל, "בעיית הדורות בסיפורי עגנון".¹⁵ "בבית זקנך לא היה אדם צריך לשאול שאלות כאלה, כי מזרח היה תלוי על הקיר" (עמ' 30).

תיאור זלילת דלדולי השומן דוחה ואף קריקטורית. "שפתותיו נוטפות שומן" (עמ' 30). השדכן הוללן וגס הרוח מפריע לתרצה, והיא מגלה סימני עצבנות. הוא מכריז, שלא יפריע ונוהג להפך. דרך תיאורו את הרוקח, המועמד לשידוך, אופיינית למלאכת שדכנים - תחילה המועמד מושלם ואחר-כך לומדים גם על הפגמים: מרוקח לסגן רוקחים, בית מרקחת אין לו, כסף אין לו. מגדוניית אשתו לעתיד יקנה לו בית מרקחת לא בעיר גדולה אלא בעיר קטנה.

האיש כה בטוח בעצמו ובמקצועו עד כי אין הוא טורח אפילו להודות. לאחר שאכל אמר את שמו בלבד. כעבור כשעתיים והוא כבר עוסק בפועל במלאכת השידוך, הזכיר בפעם הראשונה את מקצועו ואת הקשר שלו למיניץ. גוטסקינד מלא חשיבות עצמית.

הוא רואה עצמו כמעט כאלוהים - מזווג זיווגים. רמזים לכך נמצא בציטוטים הבאים:

- 1) בשמו - ילד אלוהים.
- 2) הארמו - "בטרם נוצרת ידעתך" - (עמ' 31) "בטרם אצורך בבטן ידעתך" (ירמיה א' 5) אומר אלוהים לנביא.
- 3) "הראני האלקים גם את בתך" (עמ' 31) כאילו זיווגיו מקבלים ברכת שמים.

לאחר שהזכיר, כי הוא אחראי לשידוך הוריה, אין שומעים מתרצה מלה.

התגובה, הטראומטית כמעט, לא איחרה לבוא: "בלילה ההוא חלמתי כי נתן אותי אבי לאשה..." (עמ' 31). זהו כל הסיוט של תרצה: שאביה ינהג כאבי לאה ויכפה עליה שידוך. החלום מעיד על פחדיה. הזקן בחלום מייצג את זקנו של השדכן. תרצה מרחיקה מעליה כל אפשרות, שאביה ינהג כך, כאשר הגבר המיועד לה בחלום הוא אינדיאני, משמע רחוק ולא מציאותי ככל האפשר.

כדי להבליט את התנהגותו המגוחכת והמייגעת של גוטסקינד מוזכר השעון ארבע פעמים: חמש וחצי, שש ורבע, שבע, שמונה. הזמן זחל לאטו, ותרצה התייסרה במחיצת הזקן הטרחן. (ראה הרחבה במוטיב השעון)

ב.4. פרשת לנדא

לנדא העלם שלח מכתב אהבה, שכתב בעברית בעזרת מורהו סגל. לאחר מכן ראתה אותו תרצה בסמינריון. היא לא פנתה אליו, גם לא השיבה למכתבו. לבסוף השיבה כלאחר יד. אבי העלם פנה למיניץ ואף בא עמו אל ביתו. קילא מזרות את תרצה לפגוש באורחים, שכן העלם יפה עיניים הוא. תרצה לועגת ושואלת, האם יד גוטסקינד בדבר. לאחר סעודת הלבבות בא לנדא הצעיר בשנית ולקח את תרצה לטיול רומנטי לאור הירח על מזחלת שלג. הוא נהג כגביר והתפאר בפניה עת חילק הוראות לעובדיו. אלא שתרצה שבויה בקסמי אחר ולא דיברה עם לנדא דבר.

לנדא מאוהב, תרצה אינה משיבה לו אהבה. אביה אינו דוחק בה שכן בעיניו היא עדיין צעירה מכדי להינשא, והנער לפני שירות צבאי. לנדא כותב לתרצה שוב ומזכיר במכתביו רעיונות ציוניים חלוציים. אחר חלה העלם, לא רק כי סיגף עצמו כדי להיפסל לשירות, אלא ובעיקר כי חולה אהבה היה. תרצה אינה יכולה לעשות למענו דבר פרט לתפילה לשלומו.

פרשת לנדא מלמדת, כי חל שינוי לטובה בדור שלאחר אבי לאה. החברה הנוקשה התגמשה משהו. מרכז הכובד עבר אל הפרט ואל רצונו החופשי. התלות בהורים בבחירת בן/בת זוג פחתה, והתהליך נמצא בכיוון של פתיחות.

מכתב האהבה, שכתב לנדא, נכתב אמנם בעזרת המורה, והיה מליצי מאוד, ובכל זאת חשובה העובדה, שלנדא ראה את תרצה, והיא נשאה חן בעיניו. הצעיר זקוק עדיין לתיווך הורים על פי המסורת, ובכל זאת הוא אוהב. "הנה לנדא הזקן דיבר אתי על אודות בנו, כי נפשו קשורה בנפשך" (עמ' 38).

מיניץ שואל את בתו לדעתה. אין הוא לוחץ עליה כלל. להפך, חושב

הוא, שצעירה היא עדיין, או שמא אינו רוצה להישאר לבד. מינץ למד לקח על בשרו. אבי לאה לא שאל את לאה, כאשר הוכיח אותה למינץ, והוא יודע, שנישואין ללא אהבה הודנית לא יצלחו. אצל עקביה ולאה מודגשת ההדדיות: "אהוב אהב מזל את אמני עליה השלום וגם אמני אהבה אותנו ולא נתנה אביה לו כי הוכיח את בתו לאבי לאשה" (עמ' 17).

תרצה מרגישה, שלא תוכל להפוך את לנדא למאושר, שכן לבה נתון לאחר. "לו יאושר לנדא על ידי כי עתה הייתי לו לאשה" (עמ' 38-39). בניגוד לסערת הרגשות, שגורמת לתרצה כל פגישה עם מזל, הרי שפרשה זו משאירה אותה שלווה ואדישה.

שלווה הייתי בביתי... ואת המכתב שכחתי... השינה המתוקה עת ישליו עורקיני והנפש במדת ההשתוות... לאט לאט שכחתי את העלם... הקיפה הדממה את לבי.

(עמ' 36-38)

משפטים אלה פזורים לאורך הפרשה ומאשרים את העובדה, שתרצה שבויה ברעיון להגשים את שהפסידה אמה, גבר אוהב אחר לא ייקח את לבה.

האובססיה להידמות לאמה לא עוזבת אותה גם בפרשה זו. אין היא מעוניינת בנער ובכל זאת מצטערת היא שחדל לכתוב אליה, רוצה תרצה לחוות את החוויות, שחוותה אמה - קבלת מכתבי אהבה. "ויהי מימים ומכתב מן העלם לא בא, ויצר לי כי מנע ממני מלבוא בכתובים" (עמ' 37).

אבי לאה בחר חתן עשיר. מינץ מכנה תחילה את משפחת לנדא - בני כפרים, ויש נימה מתנשאת בדבריו. לא בעלמת מעיניו העובדה, שלנדא אדם אמיד הוא, חוכר אדמות בכפר. הנער לוקח את תרצה לעסקיו כדי להרשים אותה. האב מתבטא כך: "אכן המשפחה משפחה טובה והעלם עלם משכיל" (עמ' 37). החלק הראשון של המשפט מתייחס לייחוס (ואולי גם לביסוס הכלכלי), ואילו החלק השני של דבריו מתייחס להשכלתו של הנער.

מינץ שייך לדור ביניים. בין ישן לחדש. כאשר הוא חושב על חתן לבתו, אין כבר בלעדיות לממון ולייחוס. הייחוס עדיין חשוב והכסף מהווה עדיין גורם משכנע, אך במקום השני נזכרת גם ההשכלה. אבי לאה לא החשיב את ההשכלה כלל. (התאכזב, שעקביה אינו רופא אלא סטודנט לפילוסופיה...).

אבי לאה בחר במינץ, שהיה סוחר אמיד, אך לא משכיל.

ובאשר לייחוס - יש כאן רמז לעקביה, שהיה דור שני לחוזרים בתשובה. הייחוס לא נראה לאבי לאה, שכן משפחת עקביה הייתה משפחה של מומרים. וכאן אין במשפחת לנדא כל פסול.

ובכל זאת לנדא חולה אהבה, מאוהב אך אינו זוכה, שתרצה תשיב לו אהבה. בכך הוא מצטרף לרשימה המכובדת של הדמויות ביצירה, שגורלן כגורלו.

הפרשה מבליטה את העובדה, שתרצה מוכת עיוורון רודפת אחרי עקביה ובכך מחמיצה אולי אהבה טבעית, ספונטנית, יצרית, לצעיר בן גילה.

על היצירות, הארציות, בקשר ביניהם רומזות המלים, המופיעות בתיאור הווג בטיול על השלג: "אדרת זאבים לבש. וריחו כריח יער בחורף (עמ' 38), ו"ואביט בעד עור החיה..." (עמ' 38)

זאת בניגוד לעקביה הרוחני, האבהי.

"הזה העלם אשר כאנקת לב בודד מכתביו?" (עמ' 38), אומרת תרצה

על לנדא.

"הזה הסטודנט אשר בא מוינא ויספר לאמי ולאבותיה מפלאות עיר

הבירה?" (עמ' 50), אומרת היא על בעלה.

משפטים אלו בעלי מבנה זהה מלמדים, שתרצה איננה יודעת להבחין

בבירור במכלול תכונות הגבר הקרוב אליה. היא מופתעת, היא טועה בהערכתה את הגברים, כושר השיפוט שלה לקוי ועל שגיאותיה היא משלמת. לגבי לנדא היא מופתעת לטובה ולגבי עקביה מופתעת לרעה...

5.3. המחלה

לפני נישואיה חולה תרצה במשך חודשים רבים. המחלה, שהחלה כהצטננות לאחר הפגישה ביער, הגיעה עד כדי ערש דוויה. היו לה עליות וירידות.

יש הרגשה של רצון להרס עצמי. תרצה יודעת שקר לה ושמלתה קלה, אך בכל זאת נעמה לה הישיבה על גזע העץ הלה. דבר זה נראה ברור לאור העובדה, שהיא תשתמש במחלתה כאמצעי שכנוע. היא מחלימה רק לאחר שעקביה בא לבקרה וברור לה שהוא לא יסרב לנישואין. (ראה הרחבה בעניין זה בסעיף המוטיבים - המחלה).

ג. הסיום

עקביה ותרצה נישאו בערב שבת נחמו. בערב שבת מתה לאה. הפרשה כאילו תמה. הכול התנחמו ופתחו דף חדש, מנוחם, אופטימי. תרצה השיגה את מבוקשה - זה ברור. השאלה היא, כיצד מצא עצמו עקביה מתחת לחופה בעל כורחו. תשובה לשאלה זו ראה בפרק המוטיבים - מוטיב המחלה.

בתיאור ירח הדבש מוקדשים חלקים ניכרים לדיווח על התלבטות בני הזוג בדבר בחירת בית. הם דוחים לבסוף את כל ההצעות וחוזרים לבית מזל. עובדה זו מלמדת, שעקביה לא ניתק מעברו ולא מחק אותו לחלוטין. פתיחת דף חדש אפשרית הייתה בבית חדש. כאן נוסף חדר חדש, שאותו בנה מינץ. את החדר, שלקח לו בסוכה, הוא כאילו מחזיר עכשיו. ואת האישה שלקח לו הוא כאילו מחזיר עכשיו בדמות בתו. עקביה חוזר לבית, שאליו פרש, כשביקש להתבודד לאחר אהבה נכזבת. עתה הוא חוזר לחיות בביתו שבקצה העיר. אין הוא חוזר להתערות עם יושבי העיר. גם בכך יש רמז מטרים למפנה שבסיום.

המפנה (פואנטה)

כאמור, על פי מבנהו הקבוע של הסיפור, נמצא בסיום **מפנה**. הסיפור מקבל כיוון שונה, תפנית. או אז מוארת הנובלה כולה באור אחר.

עד הסיום עסקה תרצה בהשגת עקביה. משהשיגה אותו היא מודה ברגע של אמת, כי היה כאן מיקח טעות. אחרי כל היגיעות הרבות שיגעה, אחרי כל המאבקים ואטימת אוזניים לאזהרות, היא הבינה בדיעבד, שעשתה טעות. כך דרכה של הצעירה. לא תשמע לניסיון חייהם של מבוגרים - אזהרות עקביה, מינטיש וקילא. צריכה היא להתנסות, להגיע בעקשנות ליעד ואז לגלות, שנכונה לה אכזבה. בתוך תוכה יודעת תרצה, כי היא טועה: "אולי הוכיתי בעוורון" (עמ' 43). אך **הרגש גובר על ההיגיון. הלב מסרב לשמוע לשכל.**

קטע המפנה הוא אפוא הקטע הבא:

"איד אישי הממני, אכן להיות רווק נולד, ולמה שדדתי מנוחתו. ואבקש את נפשי למות, כי מוקש הייתי לעקביה" (עמ' 49).

תרצה אומרת "הממני" כאילו היה זה גילוי פתאומי, שהכה בה וחדר לפתע להכרתה. היא מכנה זאת בביטוי קיצוני: "איד" - אסון. המלה "אכן" מאשרת את שנאמר כבר ביער ע"י עקביה, כי רוצה הוא מנוחה

בלבד. הכול היה ידוע וזכה עתה, לאחר הנישואין, לאישור. תרצה לאחר ירח דבש, בעלת בית בביתה, בתחילת היריונה. לכאורה יש לה כל מה שייחלה לו - והיא אינה יודעת שלוהה. "מוקש הייתי לעקביה" (עמ' 49) - תרצה רואה עצמה אשמה. היא טמנה לעקביה מכשול, פח, מוקש.

בשימוש במלה "מוקש" מבליטה תרצה את העובדה, שהיא זו שהטמינה אותו. היא הטעתה את עקביה, אי אפשר כאן שלא להיזכר במעשה הכלב והנשיכה המדומה. תרצה טומנת בערמומיות במשוכת נעורים, פח לעקביה - והוא אכן נופל בפח. שם צחקו השניים צחוק גדול ועליו, כאן לא נמצא כבר צחוק משחרר.

ובחדרנו חם ואור. עקביה הניח את קונטרסיו ויבוא אלי ויחבקני. וישר שיר ערש. ופתאום **צנחה עננה על פניו** וידום. לא שאלתי על מה העננה הזאת...

(עמ' 50)

תרצה כמעט אם. ברגע המפנה בסיום היא מייחלת, שתיוולד לה בת, שתטפל באביה לאחר מותה, וכך תחזור שוב אותה פרשה כמו בבית מינץ.

בכול רוצה הבת להידמות לאמה, אך כאן היא מביאה את ההשוואה ביניהן לכדי **אבסורד**. ביקשה היא לחיות כמותה, אך מדוע תבקש היא למות כמוה?

תפילתה של תרצה לבת, שתדאג לאביה לאחר מותה, מוכיחה עד כמה אובססיבית עד כדי אבסורד הייתה החלטתה לחיות את חיי אמה. אין אדם יכול לחיות את חיו של זולתו. הזמן חלף ולא ניתן להמשיך מנקודת זמן שאינה קיימת.

סיפור אהבתם של לאה ועקביה היה חד פעמי, ייחודי. כל קשר אחר כתחליף, לא יהיה כמקור. הנובלה מסתיימת ברגיעה מסוימת, לאחר המפנה - לאחר רגע ההארה של תרצה.

לכאורה, אידיליה והרמוניה בבית עקביה ותרצה. תמונה באווירה של חמימות משפחתית, עם האב ועם הבעל, מסיימת את היצירה. מוטיב התאומים מופיע שוב בסיום. שני הגברים כאבות הם לתרצה. והיא כילד שאינו יודע להחליט. גם היא רוצה הייתה לבכות בחיק אמה, ולפתור כך את בעיית שני האבות.

הנובלה מגיעה לסיכום במסקנה, ספק של המספרת תרצה, ספק

בקולו הסמוי של הסופר: "שבעים פנים לרע ופרצוף אחד לאהבה" (עמ' 50).

האהבה, אחת היא, חד משמעית. כך אהבתם של לאה ועקביה כפי שאומר עקביה ביומנו: "ואנחנו הודינו לאלהים כי האמיר אותנו לאהבה" (עמ' 24). כך גם אהבתם של יעקב ורחל במקרא: "ויהאב יעקב את רחל" (בראשית כט 18), יחסי גבר ואישה חייבים להיות על בסיס אהבה, אחרת - באין אהבה - מתגלה הרע בשבעים אפשרויות שונות ומשונות של סבל.

רע מול אהבה - אלה שתי האפשרויות היחידות. רוב הזוגות בנובלה ידעו את הרע.

היחידים, שמימשו אהבה, היו הורי עקביה. **הסיום הוא סיום מעגלי.** "ואכתוב ככל הכתוב בספר הזה" (עמ' 50). **משפט הסיום מחזיר את הקורא אל התחלת הנובלה:** היומן, שעליו מספרת תרצה בסיום, הרי הוא בשלמותו לפני הקורא, נפתח במלים: "בדמי ימיה מתה אמי." (עמ' 7)

מדרש שמות

רוב השמות ביצירת עגנון הם בעלי משמעות וזיקה ישירה לעלילה. השם מקפל בתוכו מידע רב: קווי אופי, אירוע גורלי בחיים, תפקיד הדמות וכו'. גם שם היצירה משמעותי. לעתים ניתן באמצעות השם להבין את המסר, את העיקרון, המוביל את העלילה כולה. יש בשם תמצית שבתמצית ממהות היצירה.

על כפות המנעול - הכרך שבו נמצאת הנובלה נקרא "על כפות המנעול".

בשיר השירים פרק ה' פסוקים ה-ו נאמר: "קמתי אני לפתוח לדודי, וידי נטפו מור, ואצבעותי מור עובר על כפות המנעול: פתחתי אני לדודי, ודודי חמק עבר; נפשי יצאה בדברו, בקשתיהו ולא מצאתיהו, קראתיו ולא ענני".

ברומן "סיפור פשוט" נאמר על הירשל, גיבור הסיפור, שדעתו נטרפה מאהבה: "הניח הירשל ראשו על כפות המנעול והתחיל בוכה". ובפרק ד' פסוק י"ב בשיר השירים נאמר: "גן נעול אחותי כלה גן נעול, מעין חתום".

כל הציטוטים עניינם אחד: אהבה נכזבת, תחושת החמצה, חוסר יכולת לממש את האהבה.

המנעול והנעילה ממחישים את העובדה, שכדי להגיע לגן הנכסף, כדי להגשים אהבה, צריך לפצח את צופן המנעול. גיבורי היצירות בכרך זה מתקשים בכך ולא מגיעים אל מושא אהבתם ואל אושרם.

בדמי ימיה - באמצע ימיה, בעודה במיטב שנותיה מתה לאה, כך נפתחת הנובלה.

השם מתייחס אפוא ללאה. למרות שחלקה בסיפור קצר יחסית, הרי שהשפעתה על בתה - **מכרעת**. המלה "דמי" שפירושה דממה, שקט, מרמזת אולי גם על האופן שבו קיבלה לאה את גורלה. שתקה והפנימה את המרד.

השם מוסב גם על תרצה. בדמי ימיה החמיצה את האהבה וגילתה, כי הנישואין הם מיקח טעות. זהו מוות רוחני, "ואבקש את נפשי למות" (עמ' 49).

עודנה צעירה, וכבר ברור לה שלא תזכה לאהבה.

למרות ששם הנובלה במין נקבה, הוא רומז גם לגורלם של הגברים: עקביה מת מוות רוחני בדמי ימיו, כי הפסיד את אהובתו. כמוהו גם מינץ, שנשא את לאה.

בדמי ימיהם נחרץ גורלם - לא זכו באהבה.

אבי לאה - מדוע אינו מופיע בשם כלשהו, אלא רק בכינוי? נראה, כי הסופר בחר להבליט את **הסמכותיות**. העובדה, שבדור הקודם מעמד האב היה בלתי מעורער. הדור הצעיר לא מורד ולא מוחה. להורים - בלעדיות על מציאת שידוך הולם.

מינץ - מדוע אינו מופיע ביצירה שמו הפרטי?

הסופר הציג את הדמות בשם משפחה בלבד ולא בכדי.

הייתה כאן כוונה ליצור **ריחוק ורשמיות**. כי כזה הוא האיש וממנו ניתן להשליך גם על גוטליב, שהרי הם דומים באישיותם ובעיסוקם ואף בגורל חי הנישואין שלהם.

לאה ומינטשי מופיעות בשמן הפרטי ובכך מושגת אינטימיות וקשר בלתי אמצעי לדמות. באשר לבעלים נשמר, כאמור, ריחוק. ובנוסף מובלטת כל הזמן הזיקה ל**חומר** (ולא לרוח כעקביה), שהרי פירוש השם רומז על כך: מינץ - "מטבע" בגרמנית.

לאה - עייפה, חלשה, עייפה גופנית ונפשית כאחת. לא אקטיבית כבתה. לשם יש זיקה מקראית במובן זה שאבי לאה, לבן, רימה והונה את יעקב, שביקש לשאת את אחותה. כמוהו הרגיש גם עקביה מרומה.

תרצה - מן השורש ר. צ. ה. - כל מה שרצתה השיגה. לוחמת ואקטיבית מגשימה את רצונה להינשא למזל. אותו השורש במשמעות של - לרצות, כלומר לפייס, לתקן עוול, וזאת הרי ביקשה תרצה, לפייס את מזל על מעשה אבי לאה. זה המניע למעשיה.

עקביה מזל - המזל שלו עקבי, או ליתר דיוק ביש המזל שלו עקבי. את זו שרצה - לא זכה בה, ואת זו, שזכה בה, לא רצה. השורש ע. ק. ב. - פירושו עקום גורלו ומזלו עקומים. ובאשר לזיקה המקראית, הרי שאותיות שמו בהיפוך רומזות ליעקב, שכפי שכבר הוזכר רומה על ידי אבי הכלה.

בתלמוד נאמר: "אין מזל לישראל" ואכן אין מזל ל"מזל".

לנזא - כשמו כן הוא: לנז - אדמה, קרקע והרי הוא חוכר הכפר, בעל אדמות ונכסים. גם כאן דגש בשם על חומרנות. יש לציין שגם העלם אינו מופיע בשמו הפרטי, כי לא נוצרה קרבת יתר בינו לבין תרצה, והיא נותרה מרוחקת ממנו מבחינה רגשית.

גוטליב, גוטסקינד וקפירמילך - שמות, שיש בהם שמץ של אירוניה ולגלוג על בעליהם: הראשון פירושו - אלוהים אהב אותו... (אבל אשתו - לא).

כלומר הוא הצליח בכול, לאו דווקא בחיי הנישואין שלו...

השני, ילד אלוהים, כלומר בעל מידות טובות ועושה מעשים טובים...

השדכן - שעצם הצדקת קיום מקצועו מוטלת בספק ביצירה.

השלישי, שמו רומז על "קפיר" משקה חלב חמוץ (מילך - חלב), כך גם הפרשה, שאליה נקשר שמו.

הכלב מעוות - פירוט בסעיף המוטיבים.

מוטיבים ביצירה

מלים חוזרות וביטויים חוזרים נותנים ליצירה רבדים נוספים, המעמיקים את המשמעויות. המלים החוזרות נותנות חשיבות לדבר ומעוררות את תשומת לב הקורא. המוטיב מקשר בין כל אותם קטעים, שבהם הוא מופיע, קטעים, הרחוקים זה מזה ברצף העלילתי. כך בולטת הזיקה בין הקטעים ובין הדמויות השונות, שאליהן מתייחסים המוטיבים.

1. הישיבה בחלון

לאה מסתגרת בחדרה, דלת החדר סגורה. החלון קושר אותה עם העולם, עם החוץ. היא מפנה עורף לבית, למשפחתה ומביטה החוצה, אולי ייראה אהובה ברחוב. בגופה היא כלואה בחדר, אך נפשה ומחשבותיה קראו דרוך. ישיבה זו היא חלק מן המחאה האילמת של לאה. במיוחד בולט הדבר, כשהיא נשלחת למעיינות מרפא. מיד היא שבה אל חלונה, כי רק שם מרפא יחיד למחלתה. **לא למשפחתה היא מתגעגעת**, עת מחליטה היא לשוב מיד:

מדי קיץ שלחיה הרופאים למעיינות הישועה, וכמעט שהלכה שבה, כי אמרה כי אין לה מנוח מפני געגועיה. ושוב ישיבה בחלון...

(עמ' 7)

להביט בעד לחלון פירושו להביט החוצה, אך גם להביט אל תוך הלב. כך אומר עגנון ב"סיפור פשוט" עמ' קצו: "פעם עמד הירשל בחלון אחד ומינה בחלון אחד. אפשר שהביטו לחוץ ואפשר שהביטו אל לבם." **על יד החלון** עומד השולחן ועליו תיבת המכתבים הסגורה על מסגור. תיבה, הקושרת את לאה לעקביה. חלון - שולחן - תיבה - מפתח - צוואר לאה (עמ' 9).

2. השמלה הלבנה

"בכל עת היו בגדיה לבנים" "לא ניכרה השמלה החדשה לפני שמלתה הישנה כי שתיהן לבנות היו" (עמ' 7, 8).

הצבע הלבן מסמל **כניעה**. לאה לא מרדה, היא נכנעה והפנימה את מר גורלה.

הלבן מסמל **תכריכים** - לאה קבורה בביתה, נחשבת כמתה. מתה בחייה.

הלבן קשור אסוציאטיבית גם לאווירה, שמשרה מחלת לאה על הבית: אווירת בית חולים, אחיות, רופאים, סמי מרפא.

לבן מסמל טוהר, כלולות לאה ככלה, המחכה לבחיר לבה. גם תרצה תפרה לעצמה שמלה חדשה לחג הפסח. אביה שם לב, שלבתו שמלה חדשה, בלכתם לבית מול. למרות שהיה זה יום חול, לבשה שמלת חג ויצאה לשוח עם אביה. "ואלבש את שמלת חגי ואבוא אל אבי" (עמ' 12).

הבנות בסמינריון מופיעות בשמלה חדשה בשלב חשוב בחייהן - קבלת תעודת גמר.

תרצה לובשת את שמלת האביב ומצטננת בעת הפגישה עם עקביה ביער. כדי לציין חוסר התאמה ואמרת מינטשי, "בשמלת קיץ יצאת ביום חורף", ותרצה, המתעקשת על ההתאמה בינה לעקביה, עונה: "שמלת אביב ביום אביב לבשתי" (עמ' 46).

מוטיב זה קושר את האם והבת קשר הדוק. הוא מבליט את ניסיונה של תרצה ל"היכנס לנעלי לאה".

3. המחלה

"סמכוני באשיות, רפדוני בתפוחים, כי חולת אהבה אני", (שיר השירים פרק ב' פסוק ה').

גם אם נחשבת לאה בעיני אביה כחולנית, הרי ברור לכול, כי היא חולת אהבה.

המחלה היא המפלט שלה מפני בעלה. מצבה מאפשר לה להסתגר בעולמה. המחלה היא האופן, שבו בחרה לאה להתמודד עם המצב, שכפה אביה. מחאה אילמת. גוף ונפש חד הם - מחלה עד מוות. תרצה חולה אף היא, כחלק מתוך מכלול שלם של התנהגויות, שהן במודע או שלא במודע, רצון עז להידמות בכול לאמה.

גם אצלה המחלה קשורה במישרין לסיפור אהבתה לעקביה.

באמצעות המחלה מצליחה היא לכפות על אביה ובעיקר על עקביה - נישואין.

תרצה נרפאת מן ההצטננות הקשה, שפקדה אותה. הרופא מאשר זאת. "הנה הגיד לי הרופא כי שבת לאיתנך" (עמ' 47). אולם מיד בהמשך

שואלת תרצה את עצמה, מדוע לא בא מזל לראות את שלומה. מכאן שהיא טרם הצליחה לשכנעו באמצעות המחלה, בעניין נישואיהם. ואז נאמר: "ימים רבים שכבתי על ערש דווי" (עמ' 47).

כלומר, משראתה, שהמחלה אינה משכנעת, חלתה שוב, למרות שהרופא הכריז קודם לכן, ששבה לאיתנה.

לכך יש להוסיף, כמוכּן, את הזייתה של תרצה בזמן מחלתה, אודות בת הרזון. המחלה כנשק שכנוע יעיל כנגד כל המכשולים.

שוב גרמזים אנו, שמחלה נפשית ולא פיסית לפנינו. "עתה גם כל סמי מרפא לא יזיקו לה" (עמ' 47), אומר הרופא ומאשר, כי התרופות הזיקו, כי לא הייתה בעיה גופנית כלשהי. **כל תהליך ההצטננות והמחלה – מודע ולא מודע משמשים בו בערבוביה.**

תרצה משכנעת את אביה, שלא יעמוד למכשול בדרכה להשגת עקביה, ואת עקביה עצמו היא משכנעת לנישואין. כל זאת ללא מלים! היא על ערש דווי, נוטה למות, ואז חלה לפתע תפנית.

מדוע נעתרו שני הגברים? כנראה מאותה הסיבה. הם למדו את הלקח. שניהם הפסידו את לאה, וזו דעכה במחלתה ומתה. **מחשש, שגם מחלת תרצה תסתיים במוות,** מצא עצמו עקביה נשוי לתרצה. שני הגברים אינם רוצים להיות קשורים שוב למקרה של מחלה עד מוות. ואחרון, חולה אהבה, הלוא הוא לנדא הצעיר, ההולך ודועך בגלל אהבה נכזבת.

4. הכתבים, המכתבים

עקביה כותב ללאה כתבי אהבה. היא מתייחדת עם כתביה ובדרך סמלית שואפת אותם לקרבה, עת מעלה היא אותם באש ושואפת את עצמם.

עקביה מכסה את הכתבים שעל שולחנו, בעת שהוא מזהה את מינץ, שבא אליו. הוא אכן מקדיש כל עתותיו לכתוב על לאה המתה, שכן אחרת, מה מצא לנכון להסתיר? הכתבים הנם בלעדיים, עין זר לא תראם.

מינץ מפגיץ חוסר רגישות בולט, עת מבקש הוא להוציא את שירי האהבה לאור.

הוא לא הבין את הפגיעה באינטימיות. לא פלא שעקביה מגיב באחיזה בקרנות השולחן, משל לנרדף, האוחז בקרנות המזבה.

גם חיזורו של לנדא הצעיר מתחיל במכתב. אלא שבניגוד לעקביה, איש הרוח והיצירה, המיטיב לכתוב, הרי שלנדא כותב במליצות מגושמות

בעזרת מורוה לעברית. במסגרת האובססיה של תרצה להידמות לאמה, מצטערת תרצה, כאשר ההתכתבות נפסקת (למרות שזו אשמתה). "ויצר לי כי מנע ממני מלבוא בכתובים" (עמ' 37). אין היא מצרה על הפסקת הקשר עם לנדא, אלא רק על העובדה, שלא תקבל מכתבי אהבה, ובכך לא תזכה לחוויה כאמה.

5. מנוחתו של עקביה

ביומנו מציין עקביה, כי לפני שאיבד אהבתו וטעם חייו, אהב לתור את הארץ לאורכה ולרוחבה. "והמושג מנוחה זר לי בימים ההם..." (עמ' 22). כאשר תרצה מפצירה בו בפגישתם ביער, ותובעת במפגיע את אהבתו, אומר עקביה: "הנה הגיעו הימים שמנוחתי יקרה לי מכל" (עמ' 43).

אין הוא רוצה עוד התאהבות וסערת נפש. אינו רוצה ואינו יכול. לאחר גזרת אבי לאה יוצא עקביה אל מחוץ לעיר. "שלום ומנוחה סביבי" (שם עמ' 24), כך מתאר הוא את מצבו. יש כאן רמז לבית קברות ומוות.

ובמה טרוד עקביה בעירו לאחר מות לאה? "חופר בבתי קברות... העבודה הזאת מלאה את כל לבי..." (עמ' 40).

ובסיום מתוודה תרצה, ברגע שמשמעות הכישלון חדרה לתודעתה: "אכן להיות רווק נולד, ולמה שדדתי מנוחתו" (עמ' 49).

עקביה מבקש מנוחה. המלה מנוחה, בבחינת "המצא מנוחה נכונה", בתפילה אשכבה, רומזת, שעקביה מת מוות רוחני, במות אהבתו.

6. המזרח

"אשרי איש שלא ישכחך וכן אדם יתאמץ בך..." (עמ' 19).

המלה "מזרח" קשורה בוריהה, ובכל זאת משתמש עקביה בתיאורי שקיעה כדי להפליג בשבחי יופיו של מעשה רקמה זה. תיאור השקיעה רומז על גורל אהבתם. המזרח מסמל את נדר אהבתם של לאה ועקביה. מה שנאמר על ירושלים כפשוטו, מקבל עומק משמעות באמירתם המשותפת של האוהבים בישבם בסוכה.

המזרח מסמל את הקשר הנצחי, בין עם ישראל לאלוהיו. כך הקשר הנצחי, שזכה לברכת שמים, בין לאה לעקביה.

כעבור שנים מוצאת תרצה את המזרח, כשזוגיתו נשברה וזהב המסגרת שף.

בבית הכורך פוגשת תרצה את עקביה, ולשאלתו היא תולה את

המזרח מיד וקוראת את חלקה בפסוק, בדיוק כפי שעשתה אמה. אלא שהפעם עקביה אינו ממשיך את המשפט. אין הוא יכול לחזור על הנדר, ובכך להפר את הנדר שלו ללאה. הבת מבקשת לזכות באהבתו תחת אמה המנוחה, אלא שאין הדבר מסתייע. החיקוי של תרצה את אמה הוא חד סיטרי. חיקוי, שנועד לכישלון, ומהווה רמז מקדם לאשר יקרה לנישואיהם.

7. הסוכה

סוכת החג בנויה כחדר. עובדה זו מוזכרת פעמיים. "חדר מיוחד פינו לי, הלא הוא סוכת החג הבנויה כחדר" (עמ' 22). בהמשך מכנה עקביה את הסוכה בכינוי שייכות - כלומר סוכתי. הצירוף של סוכה עם חדר נועד להבליט את ההטעיה, את הולכת השולל. **סוכה - סמל ארעיות**, כחדר הייתה בימות החול ואפילו תנור היה בה. זה יכול היה להיחשב כחלק מהבית וע"י כך להדגיש ישיבתו של עקביה בבית, לקראת מצב קבוע, כלומר נישואין. המפנה לרעה בא בחג הסוכות. אז מקבלת הסוכה שנית משמעות של ארעיות, על-פי מסורת החג. ללא כל התראה, בהפתעה מוחלטת, הופכת הסוכה התגיגית למחסן שקי קטניות. הדגש הוא על ההפתעה "מה נאווה סוכתי בחג הסוכות. ועתה סוכת החג מלאה פולים ועדשים... עזבתי את ביתי, נטשתי את סוכתי ואשכור לי חדר מחוץ לעיר" (עמ' 24). **המעבר החד מדגיש את הפתעתו ואת עלבונו של עקביה.** פעמיים מופיע המשפט "מה נאווה סוכתי בחג הסוכות." (עמ' 23, 24). ובין שתי האמירות הזהות הללו, ישנם שבעה משפטים. (האם זה מקרי? שבע מספר מבורך.)

בקטע זה, הנתון בין שני המשפטים הזהים, מספר עקביה על נדר האהבה, מעין טקס נישואין, בנוכחות הורי לאה, הזוג מאושר - "ואנחנו הודינו לאלוהים כי האמיר אותנו לאהבה" (עמ' 24). **משמים בירכו את הזיווג!**

מיד אחרי הפעם השנייה, ללא הקדמות, נכתבו הדברים באופן שהקורא יפתע ויחוש את הפתעת עקביה. "מה ורו דרכי אחי" (שם עמ' 24), כך מביע עקביה את תסכולו.

"אין מקום לנשים בסוכה" (עמ' 28). כך אומרת תרצה על העובדה, שלא ישבה עם אביה בסוכה בגלל השכנים הרבים. המשמעות עמוקה יותר, גם אם נכון הוא, שאין נשים חייבות במצוות ישיבה בסוכה. המשמעות היא,

שכל פעולותיה של לאה בסוכה היו ממילא חסרות ערך, כי אביה החליט בעבורה, דעת האישה אינה קובעת כלל. לאה ועקביה היו יחדיו בסוכה, ואילו לתרצה לא היה מקום בסוכה. מוטיב זה משמש כאן רמז, שתרצה איננה יכולה "להיכנס לנעליה" של אמה.

8. פולים ועדשים

בסוכה היו שקי פולים ועדשים, סחורתו של מינץ: ארמו מקראי למכירת הבכורה תמורת נזיד עדשים. אבי לאה מכר את בתו, המיר אהבה בכסף - רוח בחומר. עדשים ופולים הם מאכלי אבלים ובכך הם סמל לעצבות ואבל (גם למות לאה), החליפו אושר... אושר עם עקביה, בעצבות עם מינץ. סוחר קטניות - המקצוע מעיד על האדם. מינץ צר אופקים קטנוני בהשוואה לעקביה איש הרוח.

9. הטבעת

פעולה סמלית של נישואין. לאה יוזמת - "ותקח את הטבעת ותשם אותה על אצבעי" (עמ' 23). כידוע, הנשים אצל עגנון הן תמיד בעלות תושייה ויוזמה יותר מן הגברים. **נפילת הטבעת מ"המזרח" - המסמל את נדר האהבה, יש בה רמז לניתוק ולעובדה, שלא יהיו נישואין. לאחר שיחת אבי לאה ועקביה, כשברור סופית, כי לעולם לא יוכלו להינשא, מסיר עקביה את הטבעת מעל אצבעו.**

10. חוט השני, חוט אדום

את חוט השני, ממחלפות ראשה, קשרה לאה ל"מזרח", ותלתה על הקיר במקום הטבעת שנפלה. החוט הזה נמצא **קרוע**, עת מצאה תרצה את "המזרח".

חוט האהבה בין לאה ועקביה - ניתק.

תרצה קושרת לידה **חוט אדום**, אות וזיכרון למעשה נשיכתו המדומה של הכלב.

חוט זה היא קושרת מאוחר יותר, במקום חוט השני הקרוע של אמה. "וחוט השני אשר קשרה אמי... נקרע." "ואקח את החוט אשר קשרתי אותו

על ידי אחרי פגוש מזל אותי עם הכלב ואקשור את החוט על המורח" (עמ' 42).

קשירת החוט, הקשור למעשה הכלב, מוכיחה שוב, שהקשר בין השניים נועד לכישלון. הכלב עצמו כאות מבשר רע, וכן מעשה התרמית, עת שיקרה תרצה לעקביה בענייני הנשיכה.

11. הכלב

נתפס כחיה דמונית. (עגנון עושה שימוש נרחב במוטיב זה ביצירה "תמול שלשום" - הכלב בלק). החוט נקשר אמנם מחדש, אך קשירת החוט, השייך לזיכרון מעשה הכלב, היא אות מבשר רע, רמז לכישלון הנישואין.

למינטשי יש כלב בעל שם מוזר - מעוות. "מעוות לא יוכל לתקוף" (קהלת, פרק א' פסוק ט"ו). שם הכלב מסמל את נישואי גוטליב. דבר רע מעוקם, כמו נישואי הזוג גוטליב, אין לו זכות קיום, לא ניתן להחזיר את המצב לתקונו.

הכלב מונע מן הדורך להגיע אל הבית ולהביא מכתבים. בכך יש רמז לקשר לקוי, שאפייין אחר כך את הקשר בין תרצה לעקביה.

12. התאומים

מינטשי מספרת לתרצה את אשר קרה בבית חמיה. היא לא ידעה כלל, שלבעלה המיועד יש אח תאום. מפגש ראשון זה עם התאומים השאיר את מינטשי עצובה ונעלבת. כאשר היא חושבת, שחתנה בא לחדר, אזי זהו האח התאום, וכאשר חתנה המיועד נכנס לחדר היא חושבת אותו לזה שנכנס לפניו, כלומר לאחיו התאום. בשני המקרים היא טועה בגבר הנכנס. כניסת בעלה לא פתרה את אי ההבנה. לא נאמר דבר על פיוס ויישור ההדורים לאחר אי ההבנה הזו. יש הרגשה, שאי ההבנה בעינה עומדת.

גוטליב מספר בבדיחות הדעת על בן אחיו, שהתבלבל בין דודו לאביו. גם כאן חוזרת אותה דינמיקה: הילד רואה את דודו וחושב, שזהו אביו, אבל כשנכנס אביו לחדר, הבן אינו מתפייס בורועות אביו אלא בוכה בכי גדול ומסתיר את פניו בחיק אמו. אין פיוס ואין תיקון לאי ההבנה. האח בא לשבת עם גוטליב. השניים שותפים לעסקים ולמגורים. גוטליב חגג חנוכה בית רק לאחר שהשלים בית אחיו. דרכי האחים אינן נפרדות, אך מינטשי אינה מאושרת. אינה אוהבת את גיסתה. שם בית

הומה, קולות צהלה של ילדים, ואילו בית גוטליב לא ידע שמחה. אין ילדים, הכלב זוכה מצד מינטשי לאהבה כילד וכשמו כך המצב - מעוות. ובסיום: "ראיתי את שני הגברים ויהי עם לבי לבכות, לבכות בחיק אמי... אז זכרתי את בן אחי גוטליב..." (עמ' 50).

כל תיאורי התאומים ביצירה מוליכים אל האחרון. המוטיב מתלכד. בסיפור הראשון תאום אחד - בעל. בסיפור השני תאום שני - אב. בפעם השלישית ההתלכדות - עקביה ומינץ בעל ואב. וברובד הפסיכולוגי - כל אחד מהם - בעל ואב כאחד.

שני הגברים - עקביה ומינץ הם התאומים, והאישה, המתבוננת בהם, תרצה כמו מינטשי, לא מאושרת, לא מפויסת.

תרצה כמו התינוק, שביקש את חיק אמו, מבקשת לבכות. עקביה ומינץ תאומים - קשרו את גורלם עם אותה האישה. היטב מתוארת עובדה זו בתיאור הנחת המצבה בבית הקברות: "וינת אבי את ראשו על האבן וידו אוחזת ביד מזל" (שם עמ' 12). התמונה המצטיירת היא של מינץ מחבר ומפריד בעת ובעונה אחת בין לאה לעקביה. עקביה אינו נוגע במצבה, אך מינץ אוחז בידו.

במקום אחר מתוארים הגברים: "על רגליהם עמדו איש מול אחיו" (עמ' 11).

המלה - "מול", מבליטה את היריבות ביניהם, בעוד המלה "אחיו" מבליטה את שותפות הגורל.

ובעניין האלמנט המשותפת לשניהם די אם נזכיר שני מקומות: "מי ידע איפוא כי לאה תעזוב אותנו" (עמ' 11). עקביה סבור, שהדברים מתכוונים אליו.

ובמקום אחר נאמר: "ויש אשר יאמר אבי אנחנו האלמנים האומללים... כאילו מתו כל הנשים וכל איש אלמן" (עמ' 25).

תרצה, הסובלת מחסך אב, מפצה את עצמה בהשגת אב רוחני - עקביה - שהרי הוא בן גילו של אביה. עתה יש לה אב ביולוגי ואב רוחני, המהווים עבורה שלמות אחת.

"אבי ואישי האירו לי פניהם, באהבתם ובחמלתם נדמו זה לזה. שבעים פנים לרע ופרצוף אחד לאהבה" (עמ' 50).

עקביה ומינץ חשים כלפי תרצה אותו רגש: אהבה אבהית וחמלה. נישואי עקביה ותרצה הם נישואי חמלה. תרצה מציינת זאת, כאשר היא משתעשעת במחשבה, שהיא מתעוורת ואז אין לה כל סיכוי למצוא חתן. היחיד שיחמול על העיוורת ויישאנה לאישה הוא עקביה. "אולי הוכיתי בעוורון. ועתה כי אפסה כל תקוה להנשא לאיש יקחני עקביה מזל לו לאשה" (עמ' 43-44).

הרעיון של נישואין מתוך רחמנות, כאשר אין דרך אחרת להשיג את האהוב/ה מופיע ב"סיפור פשוט": "אם לא תנשא לו מאהבה תנשא לו מרחמנות", משתעשע הירשל בהזיות ("על כפות המנעול" עמ' רס"ב). גורל שני הגברים נקשר והתהדק עוד יותר. לאה קשרה אותם קשר רוחני, הקשור יותר לארוטיקה ולתשוקה שבאהבה; בעוד שתרצה קושרת אותם קשר ביולוגי, קשר דם, באמצעות הילד, שנושאת היא ברחמה.

13. התנור

בסוכה ניצב תנור ככלי אין חפץ בו. בסוכה בוערת האהבה, לפיכך אין צורך בתנור. ומכלל לאו אתה למד הן: עקביה בבדידותו בביתו, למרות שעבר החורף, נזקק לתנור בגלל קור רגשי. "עבר חורף, כלה שלג ואנחנו לא נפגשנו" (עמ' 33), ובהמשך בעת ביקור החולים בבית עקביה "חום התנור לפפני... מזל שם בול עץ בתנור..." (עמ' 34). ובירח הדבש לא היה זה חורף, ביקש עקביה מבעלת הבית להסיק את התנור. "בחדרנו בערה האש בתנור" (עמ' 48). נקל להבין, היכן לא בערה האש.

14. היער או כל מה שמחוץ לעיר, בקצה העיר

כל דמות המבקשת לפרוש מן הכלל למחות כנגד מוסכמות החברה, למרוד או להתבודד, יוצאת אל מחוץ ליישוב, מחוץ לחברת בני האדם הכובלת. ב. קורצווייל עומד על כך בהרחבה, בספרו "מסות על ספורי עגנון".

נבליט כאן רק מספר עובדות:

- א. עקביה גזר על עצמו מוות רוחני עת הלך לגור בקצה העיר, מקום, שבו ממוקם בד"כ בית הקברות. הוא כועס על החברה ועל מוסכמותיה וזו מחאתו.
 - ב. מינטשי אוהבת להתבודד כלאה, ביתה מחוץ לעיר. בבית זה התוודעה תרצה אל כל האמת אודות אמה, והיא תפעל במחאה כנגד החברה.
 - ג. תרצה הולכת עם עקביה עד רחוב ביתה. עקביה מציין: "הנה בית אביה" (עמ' 42). הוא חושש, שיראו אותם ומבקש לנהוג על-פי מוסכמות החברה. תרצה המרדנית "מצפצפת" על החברה: "יראו, אמרתי, אחת היא לי" (עמ' 42).
- ואת שרוצה הלב לומר, אפשר לומר רק ביער. "בינתים יצאנו את העיר ונבוא היערה" (עמ' 42).

15. השדכן

התיאור גרוטסקי ודוחה. מובן שהוא מגמתי ומתואר דרך עיניה של תרצה, המתעבת אותו ואת כל מה שהוא מייצג. הוא מתואר כחורץ גורלות: "הנה לא ידעת מי אני... כטרם נוצרת ידעתך" (עמ' 31). הרמו לאלוהים.

עבור תרצה הוא סיוט. כך ניתן להבין את החלום, שחלמה בלילה לאחר הביקור.

"חלמתי כי נתן אותי אבי לאשה..." (עמ' 31). תרצה רוצה לבחור, והמחשבה, שאביה ינהג כסבה, היא חלום בלהות בשבילה. (ראה התייחסות בהרחבה בפרק הדין על השדכן גוטסקינד).

16. השעון

נוכחות השעון מובלטת בסיפור השדכן. השעון מדגיש, בדרך כלל, היצמדות למציאות, הוכחה, שהגיבור מבין היטב את המציאות, הסובבת אותו.

אצל השדכן מודגשת טרחתו הרבה. השעון מוזכר בכל פעם, כדי להאיר את גוטסקינד באור שלילי וגרוטסקי. השדכן רואה עצמו מעוגן היטב במציאות ומבין לרחשי לבו של הדור. בעוד שבעצם השדכן הוא ארכאי, מיושן, שייך לדור הקודם ומנותק מן המציאות.

ביער מנשקת תרצה את מקום המספר שש בשעון, כי שמחה היא לפגוש את עקביה פגישה נוספת ביער. אלא שמיד אחר-כך היא מתחילה להזות ולקדוח מחום. "השעון דפק ואני נבהלתי, דמיתי כי אחרתי לבוא היערה..." (עמ' 43). "לא אזכור באיזו שעה היה הדבר, אמנם הבטתי בשעון אבל שכחתי את השעה" (עמ' 45). תרצה מנותקת מן המציאות. אין היא רואה את הדברים נכוחה.

מעשה האירוסין, שעליו היא מכריזה, משולל כל יסוד, מנותק מכל מציאות.

גם הירשל, גיבור "סיפור פשוט", מאבד את יכולתו לעקוב אחר השעון. זהו שוב רמז להתנתקותה של הדמות מן המציאות.

17. מוטיב השוטה - קילא

מוטיב ידוע בספרות הוא מוטיב השוטה. השוטה מיטיב להבין את המציאות ולפרשה, והוא מאיר את עיני הסובבים אותו. השוטה אומר תמיד את האמת במערומיה. כך ההשתטות המפורסמת של המלט. כך האמת המרה, הנאמרת מפי משוגעת הכפר בסיפור "פראדל" של דבורה בארון. וכך גם ביצירה זו:

העובדה, שקילא אינה יודעת קרוא וכתוב, מובלטת דווקא בשעה, שהיא מסבירה לתרצה, שאסור לה להינשא למזל. קילא אומרת: "הן זקן האישי, ואת צעירה ורעננה" (עמ' 45). מה שלא מעז האב לומר - אומרת המשרתת, ואחריה מחזקת מינטי את הדברים.

קילא רואה, שמינץ הולך ודועך באבלו, שהוא פוקד כל יום את בית הקברות. הרופא קובע, שעליו להתרחק מבית הקברות וממליץ על יציאה מן העיר. קילא חסרת השכלה, אך מבינה בדיוק כרופא את הבעיה, הנעלמת לגמרי מעיני תרצה.

"האם טחו עיניך מראות?... ראי נא את אביך והביטי אל מראהו"

(עמ' 15).

18. האישה הזקנה

עקביה עובר לגור בבדידות, והמשרתת הזקנה שלו חופרת בקרדום בחצר. היא מאשרת למינץ ובתו, בבואם לראשונה, שזהו אכן בית מזל. אותה זקנה עומדת "כמו מחכה לי כי אשאל אותה לדרך. ואני לא שאלתי..." (עמ' 33)

אחר-כך מופיעה הזקנה שוב, לאחר עזיבתה את בית מזל עקב פרשת קפירמילך.

או מספרת היא לתרצה דברי שבח על אדוניה. עקביה בגפו אין מי שיטפל בו.

בעת המחלה הווה תרצה ומדמיינת, שהזקנה שוב מחכה, כי תשאל אותה, מהי הדרך לבית מזל. ותרצה אכן אובדת עצות ומתלבטת, מהי הדרך אל לבו של מזל.

הזקנה מדגישה ארבע פעמים את המלים "בת לאה" (עמ' 44). האם יש בדבריה משום רמז לתרצה באיזו דרך לבחור, כשתתעורר מהזייתה? אולי, הדגש על מלים אלה ממחיש את רצונה העיוור של הבת להיות אמה, אולם באותה מידה מדגישות המלים את העובדה, שהיא הבת ולא האם, ולכן לא תוכל לחיות ולהגשים במדויק במקום אדם אחר.

בת לאה - כאם כן בתה.

בפרשת "ויצא" מבראשית כ"ח נאמר על לאה בפרק ל' פסוק ט"ז: "ויבוא יעקב מן השדה בערב ותצא לאה לקראתו..." לאה פיתתה את יעקב והוא שכב אתה באותו הלילה. בבראשית ל"ד נאמר: "ותצא דינה בת לאה..." רש"י מפרש - בת לאה ולא בת יעקב אלא על שם יציאתה נקראת בת לאה, שאף היא יצאנית הייתה. שנאמר "ותצא לאה לקראתו". ועליה משלו המשל כאמה, כבתה. הדגש הוא על העובדה שבת נוהגת כמנהג אם לכן מדגישה הזקנה בחלומה: "בת לאה, בת לאה את" וכו'.

ארמזים מקראיים

"שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני". (שיר השירים פרק ב' פסוק ו'). מינץ ולאח מתוארים: "שמאלו תחת לראשו וימינו בימינה" (עמ' 7). ההשוואה מראה, כי בסיפור התיאור הרבה יותר מאופק והרבה פחות לוחט ומתלהב.

את "אהבת שיר השירים" שמרה לאה לעקביה. היא ישבה בחלון וחיכתה, שיבוא ויקרא לה ללכת אחריו. אך זה לא קרה. זה מתואר כך רק בשיר השירים: "קול דודי הנה זה בא... משגית מן החלונות, מציץ מן התרכים: ענה דודי ואמר לי: קומי לך רעיתי... יפתי צאי לך", (שיר השירים פרק ב' פסוק ח'-י').

"ויפן כה וכה וירא כי אין איש" (עמ' 24).

"ויפן כה וכה ויאמר..." (עמ' 42).

המשפט לקוח מעלילות משה במצרים. שמות פרק ב' פסוק א'-ב'. משה בודק, שלא יראוהו ואז הורג את המצרי וטומנו בחול. אבי לאה ביצע רצח באורח סמלי: בעיני עקביה זהו רצח, והוא עצמו הנרצח, שהרי אבי לאה מסביר לו את עמדתו ביחס לנישואי בתו למינץ. במעמד זה "נרצחה" האהבה.

בפעם השנייה מיוחסות המלים הללו לעקביה. במעמד זה חשה תרצה מבושת ופגועה. כאן קיים רמז נוסף, שהקשר ביניהם ייכשל.

"השקיני נא מעט מים" (עמ' 18), ובמקרא בראשית פרק כ"ד פסוק מ"ג. אליעזר, עבד אברהם, עורך מבחן לכלה המיועדת: אם תהא אדיבה ותציע מים לו ולגמליו, יהא זה אות משמים, שזו אכן הכלה היעודה. עקביה מבקש מים מלאה, הנשקפת בחלון, והיא מוציאה לו מים בעד החלון.

ההשוואה כאן מעניינת בעובדה שהיא ניגודית: את פי לאה לא שאלו והשיאוה בעל כורחה, בעוד שהמקרא מלמד אותנו ש: "נקרא לנערה ונשאלה את פיה: ויקראו לרבקה ויאמרו אליה התלכי עם האיש הזה ותאמר אלך", (בראשית פרק כ"ד פסוק נ"ח).

"מזל אחז בקרנות השולחן" (עמ' 12). הביטוי המקראי "אחז בקרנות המזבח" מלמד על אדם נרדף, המבקש למלט את נפשו מסכנת מוות. כך חש עקביה, עת מבקש מינץ להוציא לאור את המכתבים

האינטימיים, שכתב עקביה ללאה. עקביה נרדף כאן ע"י מינץ. מינץ אינו מבין את העניין הרוחני, האינטימי כל כך, ומתגלה כאן כקהה חושים. שיחות איוב - דרך שיחתם של עקביה ומינץ, מעידה תרצה, היא כשיחות איוב ורעיו. ארמז זה מזכיר שוב את היחסים הדו-משמעיים בין שני הגברים: איוב כרמו לאסון, גורל טרגי מחד גיסא, ודברי עידוד כנים של חברים, התומכים באיוב בצרתו ומבקשים לעודד רוחו מאידך גיסא.

נקודת התצפית: המספר כעד, המספר כגיבור יומן בתוך יומן

צורת הכתיבה של סיפור בתוך סיפור חביבה על עגנון (כך גם ב"תהילה").¹⁷ הנובלה בנויה כאן כיומנה של תרצה ובתוכו היומן של עקביה.

תרצה במעמד של מספר עד¹⁸ ומספר גיבור.¹⁹ היא מדווחת על האירועים כעדה. באמצעות הכתיבה בגוף ראשון, משיג עגנון את הקשר הבלתי אמצעי עם האירועים. קיימת תחושה של קרבה אינטימית בין הקורא, שהציץ ליומן אישי, לבין המספר, החווה את חוויותיו.

מחיר האינטימיות הזו – חוסר מהימנות. אין אובייקטיביות בתיאור האירועים ביומן, שהוא מטבע הדברים סובייקטיבי.

ואם הכותב אינו מהימן, אלא רואה את הדברים בדרך סובייקטיבית, הרי שתיאור העובדות יהא חד צדדי, מגמתי ואופייני למי שאינו יודע הכול. למוחו של מינץ או של עקביה אין תרצה יכולה לחדור.

על כן בבוא מינץ ותרצה אל עקביה, אומר מינץ לעקביה: "מי ידע איפוא כי לאה תעזוב אותנו. לפני האיש אורו, כי שקל אותו אבי בצרתו. והוא לא ידע כי דבריו יסובו עלי" (עמ' 11). תרצה משוכנעת, שאביה מתכוון אליה ואל עצמו. מנין לה שכך הדבר? אופייני למספר גיבור, שהוא יחשוב רק על עצמו, יעמיד עצמו במרכז. ייתכן כי איננה צודקת, ואביה אכן התכוון לעצמו ולעקביה. ניתן לחזק השערה זו עת מציינת תרצה את דברי אביה: "אנחנו האלמנים האומללים. מה מוזרים היו דבריו..." (עמ' 25), ייתכן ששוב התכוון לעקביה. עובדה אחת ברורה מעל כל ספק. בהיותה מספרת, שאינה יודעת כול, אין היא יכולה להבין את כל דברי האחרים אלא לשער בלבד.

בסיום הנובלה אומרת תרצה, שכדי למצוא מרגוע לנפשה כתבה את יומנה.

וכך נסגר מעגל: הנובלה שלפנינו היא היומן, שעליו מדברת תרצה בסיום היצירה.

יומנו של עקביה מתחיל בעמוד 18, ומסתיים בעמ' 25 במלים "כלו זכרונות עקביה מזל". זהו הסיפור הפנימי.

סיפורה של תרצה, הסיפור התיצוני מסתיים במלים זהות: "כלו זכרונות תרצה" (עמ' 50).

כאשר כותב עקביה את יומנו, הוא בודד. המוטיבציה לכתיבת היומן היא בדידות וכאב על החמצת האהבה.

כך קורה גם לתרצה: "בחדרי בלילות... ואשב בדד..." (עמ' 50). היא בודדה בחדרה, זו גם בדידות נפשית. היא החמיצה את האהבה ומתוך כך כותבת את זיכרונותיה כהשתפכות על הנייר הסובלני.

הדברים לא נכתבו מדי יום, עם התרחשם, כמקובל ביומן. הם נכתבו מפרספקטיבה של זמן, בדיעבד, כשהיה כבר הכול ידוע למספרת.

והראיה – ריבוי רמזים מטרימים. כך בפתיחה, תרצה ילדה כבת 12, מתארת את ביתה ומחלת אמה ומזכירה את העובדה, שמינטשי החברה למדה יחד עם לאה בנעוריהן, אצל עקביה מזל. והרי טרם הכירה את עקביה והיאך ידעה אודותיו?

ובעת חולייה מכנה תרצה את עקביה "חתני" (עמ' 44), אף כי טרם דובר על חתונה כלל וכלל. נהפוך הוא, עקביה ביקש לשכנע את תרצה, שייפרדו בעוד מועד.

תמונות סמליות

עקביה רואה מחלון חדר העלייה את כל העיר. ומה בוחר הוא לתאר? מה המראה, המאפיין את העיר וזוכה לתיאור? בשוק יושבות נשים וירקות בסליהן. את הרקובים תמכורנה ואת הטובים תאצורנה עד אשר יירקבו גם הם.

ישנו כאן תיאור של החמצה. הירקות הטובים קיימים, אך איש אינו משכיל ליהנות מהם. תמיד מוצעת סחורה רקובה. מחמיצים את הרגע שבו ראויים הירקות, שייחנה מהם, והרי לשם כך נוצרו... ההחמצה ממחישה את מה שיקרה לעקביה בעיר זו. הוא לא יוכל ליהנות ולזכות באהובתו, שאמנם קיימת, אך בלתי מושגת.

בהמשך מתוארת הבאר, העומדת במרכז השוק. הבנות שואבות מים. יהודי ניגש אל אחת הנערות לשתות מים מדלייה. המספר אינו מתאפק וצועק מלמעלה מתדרו: "מה לך לשתות מים שאובים, הלא כל הבאר לפניך, באר מים חיים." (עמ' 22)

נאמר שהיהודי אינו שומע את עצתו, כי "על הארץ יכרע ואני מרומים אשכון." (עמ' 22)

מלבד הארמז של אליעזר ורבקה, שאליו התייחסנו בסעיף הארמזים המקראיים, קיים כאן עניין אחר: באר מים חיים זו תורת ישראל. היהודי הוא עקביה עצמו: גם שוכן מרומים, עת עוסק הוא בתורת ישראל, וגם כורע על הארץ, עת עוסק הוא בהשכלה. עקביה מלמד השכלה את חובשי בית המדרש. תחת גמרא לומדים ספרים חיצוניים.

עקביה מתלבט: מבקש הוא לעזוב את ההשכלה. "ואני? אחת שאלתי אותה אבקש, לכתי בדרך ה' כל ימי חיי" (עמ' 23).

קריאתו ליהודי היא קול פנימי, התנצחות פנימית: השכלה מול תורת ה'. התשובה ברורה - המקור, באר מים חיים - עדיף על החיקוי, המים בדלי.

איש בלא טלית עומד בבית הכנסת (עמ' 27).

תרצה רואה את עקביה בבית הכנסת, והדבר הבולט ביותר לנגד עיניה היא עובדת היות עקביה רווק. רווקותו בגיל 40 בולטת. הוא לא ניחם על לאה אהובתו ולא הפר הנדר. על פי המנהג גבר לובש טלית רק בהיותו נשוי, ועקביה עדיין ללא טלית.

(בסיפור "פראדל" של ד. בארון מוזכר אותו עניין, כאשר חיים רפאל ללא טלית בציפייה לאהובתו פראדל.)

איש ואשה מיטיבים את הגג (עמ' 33).

תרצה מטיילת ומגיעה לקצה העיר (שם בית עקביה), שם גשר ובתים מזה ומזה. יונים עפות על הגגות, וזוג, איש ואישה, מיטיבים את הגג. תרצה קוראת להם שלום, והם השיבו לה ברכה. תיאור אידילי של בית, זוגיות, תחושה של הגנה ואושר.

האם גם תרצה תוכל להיות חלק מתמונה אידילית זו? להקים בית ולזכות באושר.

נראה שלא: מיד אחר-כך מוזכרת הזקנה (ראה מוטיב), ותרצה אינה מוצאת מנוח לנפשה.

"ואשוב הביתה... ואבוא אל הסמינריון... קן שעמום הבית הזה... או אמרתי אספרה למזל... אבל איך אבוא עמו בדברים. הן אל ביתו לא אבוא..." (עמ' 33).

נפל דבר בעולם:

הסבתי פני אל החלון, והנה כעין תכלת כהה בחלון. אכן יש אור כזה ואנכי לא ידעתי. עברו רגעים מספר ואכיר כי מסך החלון התעני. בכל זאת לא סרה שמחתי. (עמ' 33)

דבר נפל בעולם... יצאתי החוצה... לחלון כל חנות הבטתי, והחלונות הזהירו כאור היום. אז אמרתי אבוא אל החנות ואקנה דבר. לא ידעתי מה אקנה, ואולם אל החנויות לא באתי, ואפן ואלך אל קצה העיר. (עמ' 33)

תרצה רואה השתקפויות של הדברים, אך לא את הדברים עצמם. מה שראתה אמה בהתבוננה בחלון אינו מה שרואה תרצה. היא רואה אשליה. היא מתפעלת מן האשליה, בדמות תכלת כהה בחלון, וממשיכה לשמוח ולהתרגש מן המראה גם לאחר שעמדה על טעותה. "יש אור כזה ואנכי לא ידעתי" (עמ' 33) - אבל אין אור כזה, ותרצה מתפעלת מדבר שבעצם אינו קיים. בצאתה החוצה משתאה תרצה על כל צעד. חנויות רבות מציעות את סחורתן, אך היא אינה יודעת מה לקנות. כל התמקדותה - חלון כל חנות והאור המשתקף זוהר כאור יום. לתרצה אפשרויות בחירה רבות. הסחורה לפנייה, אך אין היא יודעת במה לבחור. עיניה באשליה האופטית שבחלון הראווה, מתרכזות בחלון באשליה לא בסחורה, במוחשי, ורגליה נושאות אותה לכיוון ידוע - קצה העיר בית עקביה.

חלומות והזיות

נפלאים דרכי החלום ונתיבותיו מי ידע (עמ' 44)

חשיבות רבה נודעת לחלומות: הם משקפים הלכי נפש, עולמו הפנימי של אדם.

הדברים, שהוא מדחיק אל הלא מודע, שבים ועולים בחלום. החלום עוזר לפענח משאלות לב כמוסות, פחדים, סיוטים ותשוקות של החולם, מרחיב את מודעותו.

מאויים, שהגיבור לא יודה בהם במודע, צפים בחלום ומאפשרים לקורא לנסות ולפענח את האמת הנסתרת, להציץ לנבכי הנפש.

בשינה שליטתנו רפויה. לדחפים הלא מודעים יש שאיפה להתחמק משליטה. התכנים אינם עולים באופן ישיר, אלא מקבלים הסוואה. לחלום שפה ראשונית, שפה של תמונות. לתמונות שפה שלמה וניתן לפענח רובד סמוי. החלום מסביר את החולם, אך גם, לעתים, את היצירה כולה.

כל זאת ניתן לומר, אך בהסתייגות: לא תמיד ניתן לפרש את כל תמונות החלום עד תומן, ויש מן הסתום, הבלתי מופענת.

החלום הראשון של תרצה מתרחש מיד אחרי ביקור השדכן. השדכן דמות גרוטסקית ודחוייה, עורר גועל, אך גם חרדה, בלב תרצה.

הדברים שאמר בגאווה יתרה: "על ידי היתה אמך לאשה לאביןך" (עמ' 31) - לא זו בלבד שלא שימחו את לב תרצה, אלא עוררו בה חלחלה.

לכן היא מדגישה את הסיוט שלה: "בלילה ההוא חלמתי כי נתן אותי אבי לאשה" (עמ' 31). היא חרדה, שמא יחזור אביה על השגיאה הנוראה של סבה, ויכריח אותה להינשא על-פי שידוך. לכן היא מרחיקה מעליה ככל יכולתה את התמונה, שתהא רחוקה וחסרת פשר - תמונת נשיא ראש שבט אינדיאני.

זקנו, נוטף השומן המעורר גועל, של השדכן מתערבב עם זקן האינדיאני הפרימיטיבי, הלא מתורבת. החלום מכיל רמזים ארוטיים - פיות, פיות בנשיקתם.

*

בעת מחלתה חולמת תרצה והוזה חליפות. בהשפעת חומה הגבוהה היא הוגה תענועים: הזקנה מדגישה באוזניה ארבע פעמים, כי "בת לאה את"... (עמ' 44).

החלום רומז, שתרצה אינה יודעת את מקומה. היא רק הבת ולא תוכל לעולם להיות תחליף לאמה. חלום זה ממחיש את הרהוריה, את פחדיה ואת התלבטויותיה. היא יודעת בסתר לבה, שהזקנה מורה לה את הדרך הנכונה: אם היא הבת אין היא יכולה להיות האם (זאת באמצעות הדגשת המלה "בת").

הסבר חשוב נוסף ראה בפרק המוטיבים, סעיף 18 "האישה הזקנה".

בזמן חולייה, תרצה על פרשת דרכים. החלום רומז, שעליה לוותר על עקביה.

המספר הסמוי מהרהר עם המספרת: "נפלאים דרכי החלום ונתיבותיו מי ידע" (עמ' 44).

תרצה מתנדנדת במחלתה בין תקווה לייאוש. כאשר אין עקביה בא לראות את שלומה היא חוששת, שאביה משמש מכשול בדרכה.

או אז היא מפעילה את "הנשק הכבד", הפועל כאחד על שני הגברים.

היא הוזה את אגדת בת הרוזן. "כה שכבתי על מטתי ומחזות שונים הדיחוני" (עמ' 47). בת הרוזן חלתה עד מוות, ובמחלתה הסירה כל מכשול להינשא לבחיר לבה. בדיוק באותו התכסיס נוקטת תרצה. ממחלה עד מוות חושש האב וחושש עקביה, לאחר התקדים של לאה.

הזיה זו מסבירה, מדוע לא עמד אביה בדרכה, ומדוע הסכים עקביה להינשא.

שניהם חמלו עליה, לא רצו להסתכן במוות נוסף.

אנלוגיות בין דמויות

קיימת הקבלה בין חלק מן הדמויות ביצירה – הקבלה, המופיעה בזוגות של דמויות ובשלשות. ההקבלות מסייעות לקורא להבין טוב יותר את מניעיה של הדמות ואת מרקם יחסיה עם יתר הדמויות ביצירה.

עקביה – מינץ

על השניים, שגורל איש נכרך בזה של אחיו, עמדנו כבר בהסבר מוטיב התאומים. שני הגברים, שהם שני צדי המטבע, הפכים, אך שניהם שייכים לאותו המטבע. שניהם אהבו אותה אישה, ושניהם לא היו מאושרים בחיי הנישואין שלהם. בסיום רואים, איך החליפו השניים תפקידים: מינץ מספר ממסעותיו ועקביה מאזין לו כבן כפר. החלפת התפקידים מתבטאת בכך שקודם היה עקביה בודד ומינץ נשוי נישואין אומללים. עתה מינץ בודד ועקביה נכשל בנישואיו לתרצה.

לאה – מינטשי

שתי הנשים חברות היו בלב ובנפש. הייתה זו חברות אינטימית. מינטשי ידעה את כל סודותיה של לאה, עקביה התיר לה להעתיק את יומנו.

שתיהן אהבו להתבודד, שתיהן לא היו מאושרות בנישואיהן. "מינטשי לא התרועעה עם נשי העיר. ובזאת דמתה לאמי עליה השלום." (עמ' 17)

גוטליב – מינץ

שני הגברים עסקו במסחר. הם מייצגים את החומריות ואת העדר הרוחניות, בהשוואה לעקביה איש הרוח. גוטליב הביא למינץ הצעה לבוסס מצבה, הצעה, שלא מצאה כל הדי בלבבו של מינץ. גוטליב שייך לחומר, וודאי הוא שהנוסח של עקביה התקבל. שניהם, מינץ וגוטליב, מהווים צלע שנייה של נישואין כושלים.

"בית גוטליב לא ידע שמחה" (עמ' 16). וגם בית מינץ לא ידע שמחה.

הגברים הללו נעדרי שם פרטי ביצירה, מסיבות, שכבר הוזכרו כאן (ראה סעיף מדרש שמות).

אבי לאה – מינץ

שניהם מתקשרים לנושא נישואי השידוך על בסיס של כסף ועושר. האב, שנתן את בתו לסוחר הקטניות, חשב בתום לב, שהוא אכן עושה את הדבר הטוב ביותר עבור בתו. מינץ, שנכווה בנישואיו שלו, לא חזר על השגיאה, שעשה חמיו.

הוא מייצג מגמת שינוי, שחלה בדור, ונוקט בשיטת: נקרא לנערה ונשאל את פיה.

לא רק שאינו כופה על בתו, אלא שאינו מאיץ בה כלל להינשא. אמנם יודע מינץ, כי לנדא אדם אמיד, אך הוא מציין בפני בתו עובדה אחרת אודות המשפחה: "אכן המשפחה משפחה טובה והעולם עלם משכיל" (שם עמ' 37).

לאה – תרצה

הבת רוצה להידמות בכול לאמה. הדבר הופך אצלה לאובססיבי. ניתן לראות זאת היטב, כאשר אין היא מבקשת רק לחיות כמו אמה אלא אף למות כמותה. הדברים מובלטים בכוונה עד כדי האבסורד שבהם, כדי לרמוז על העובדה, שכל הרעיון לחיות את חיי האם במקומה של האם הוא אכן רעיון נואל ואבסורדי.

בפתיחה ניכרת ההערצה הרבה, שרוחשת הבת לאמה. לכאורה נדמה, שהיא צריכה לכעוס על אמה, המסתגרת והמפנה עורף למשפחתה, אך תחת זו יש הערצה גלויה.

"ובדברה כמו נפרשו כנפים זכות ויובילוני אל היכל הברכה" (עמ' 7). "מה יפו פניה בשמלה ההיא" (עמ' 8). (ראה התייחסות נוספת בסעיף הפתיחה בנובלה).

ברגע שלאה מתה, היא לבדה בחדרה. דווקא באותו הלילה ישן מינץ שינה עמוקה ולא חש דבר. זה מעיד על ריחוק. תרצה לעומתו, כאילו בקשר טלפתי, התעוררה בדיוק ברגע שבו מתה אמה, וכאילו עברה רוח אמה אליה. היא רואה עצמה ממשיכה היכן שאמה הפסיקה. מעין גלגול נשמות.

הזוגות ביצירה

ניתן למצוא אנלוגיה בין כל הזוגות ביצירה: הזוגות לא הגשימו את האהבה, שכן לא היה זה הזיווג הרצוי, שקיבל ברכת שמים.

כך הזוג מינץ, הזוג גוטליב, עקביה ותרצה. ומכלל לאו אתה למד הן: יוצאים מן הכלל, שזכו, שהאהבה תשרור במעונם, היו הורי עקביה.

המסר שקוף וברור, מתאים לרוח יצירת עגנון: הייתה כאן אהבה, שאיננה תלויה בדבר. לא שיקול חומרי ולא כל שיקול אחר. אהבה בלבד, תוך דגש על התרחקות ממקור העושר. הזיווג של השניים זכה לברכת שמים. "תורה ומצוות לא למד, אך לב טהור ברא לו האלהים ותדבק בו אמי ושניהם דבקו בדת אל" (עמ' 35).

האב אינו בקי ואינו מדקדק במצוות, אך לא זה העיקר - העיקר הוא יושר, ניקיון כפיים, לב טהור, דבקות ואמונה באל. אותו הפועל ד.ב.ק. מציין את האהבה של האם ואת אהבת האל. הורי עקביה הם אנטייתזה לנישואי ייחוס וממון. בנישואיהם הפסידו השניים חיי מותרות ורווחה כלכלית וחיו בדוחק. הדגש הוא על רוח ולא חומר, והבן עקביה המשיך בדרך הוריו.

אביו ידע, כי לא יוכל להוריש לו הון, על כן עודד את בנו ללמוד בבתי הספר הטובים, כי רק באמצעות חכמה ומדע, חשב האב, יגיע בנו למרומי החברה. לאביו של עקביה גישה חילונית מתקדמת, אופיינית לעיר הגדולה - וינה.

אין הסבר רציונלי לדברים, הקשורים לתרצה ולאמה, המתרחשים לאחר מות האם. "ראיתי את האיש ואזכור את אמי" (עמ' 11). אומרת תרצה על עקביה עוד טרם הבינה בכלל מיהו.

ראיתי את הגליון ואת האותיות ואתמה, כי גליון כזה ואותיות כאלה כבר ראיתי... גם כתמי הדמעות לא זרו לי. (עמ' 11)

ואקרא שתיים דלתות בספר, כי אמרתי אהגה את המלים אשר קראה אמי עליה השלום. ואשתומם כי הבינותי... ומדי קראי בסיפורים ראיתי כי ידועים הם לי.

(עמ' 14)

כל הדוגמאות המובאות ממחישות את הקשר העמוק, שנוצר בין הבת לאמה.

קשר שאין לו, כאמור, פשר רציונלי. כיצד מכירה הבת כתמי דמעות? והרי אמה שמרה על הכתבים מכל משמר. כיצד זה חשה, שהסיפורים ידועים לה כבר, מעין "דו'ה'ו"? היא שכנעה עצמה, אימצה את דמות אמה המנוחה, והיא שבויה ברוח אמה המנוחה, שכמו התגלגלה אליה בגלגול נשמות, דיבוק.

"פנייה כפני אמה עליה השלום", אומר הרופא (עמ' 14). רק לזה יש הסבר הגיוני. כל השאר הוא על גבול האי-רציונלי, על חושי. תרצה חולה כאמה ונוהגת כמוה בהסתגרה בחדר. "ומדי תסוב הדלת על צירה שאלתי מי זה בא? לבי נהפך עלי וקולי כקול אמי בחלותה את חליה" (עמ' 47).

השלשות ביצירה

- * לאה ושני הגברים - עקביה ומינץ.
- * תרצה ושני הגברים - עקביה ומינץ.
- * לאה תרצה עקביה.

המשולש הראשון מתאפיין ביריבות שבין שני גברים על אישה אחת.

זה, שרצתה בו - לא זכה, וזה, שלא רצתה בו - זכה.

בסיכומו של דבר הפסידו שניהם את האישה האהובה.

במשולש השני משמשים שני הגברים בדמות אב: מינץ - אב

ביולוגי, עקביה - אב רוחני.

עקביה, בן גילו של מינץ, בא למלא חסך-אב, הקיים אצל

תרצה.

על עקביה כאב חושבת תרצה:

על משכבי בלילות שאלתי בלבי, לו נשאה אמי למזל כי

עתה מה היה? ומה הייתי אני? ידעתי כי מחשבות שוא הן,

ובכל זאת לא עזבתי אותן.

(עמ' 17)

במשולש השלישי עסקנו רבות. הבת ביקשה להצליח היכן שנכשלה

אמה, לחיות את חייה במקומה. לכן נישאה לגבר, שנועד לאמה. ועקביה,

מצדו, לא נמצא מנוחם.

את האישה שרצה לא קיבל, ואת שקיבל, לא רצה.

סיום סגור, סיום מעגלי

הנובלה מסתיימת בנישואין. יש בכך כדי לחתום את הפרשה ולתת תחושה של סיום סגור. אין זה אומר שלא מתעוררות שאלות ביחס לעתיד נישואיהם של הזוג עקביה (עליהם קוראים אחר-כך ב"סיפור פשוט"). ברור שיש כאן סיום ייחודי, **סיום מעגלי**: תרצה יושבת בסיום לכתוב יומן ואז חוזרים להתחלת היצירה, שכן זהו היומן.

יחסי אב בת: מינץ - תרצה

"ואני אמרתי ביגוני שכוח שכחני אבי, נשכחתי כי חיה אני"
(עמ' 10).

"דומם ישבנו אל האוכל אין דובר דבר" (עמ' 13).
"ובדברו פנה אל אבי ויאמר פניה כפני אמה עליה השלום. ויסב אבי
פניו אלי ויראני" (עמ' 14).

"דומם שבנו הביתה ואין דובר דבר." (עמ' 27)
האב שקוע ביגונו, מתרחק קמעה מבתו, כך על פי תחושתה. שהרי
היא נותרה יתומה מאם ועברה חוויה קשה. אביה אינו מוצג כמי שסועד
אותה באבלה, או כמי שמשתף אותה בכל העובר עליו. נראה שכל אחד
מהם מעבד את האבדן לבדו.
תרצה מצפה, שאביה יקרב אותה יותר, ואילו הוא סועד עמה
בדממה. נדמה לה, שנשכחה, כי האב חושב רק על המתה. האב מסובב את
פניו כדי לראות את בתו, למרות שהיא כל הזמן עמו. הוא "רואה" אותה רק
לאחר שהרופא מדבר על תרצה.

הרבה שתיקות צברו השניים. האב מתואר טרוד תמיד בעסקיו.

ואבי עבד בלי הרף. גם בלילה לא נח. בשכבי ישב לאור
המנורה, יש אשר בבוקר מצאתי את המנורה דולקת לפניו, כי
הטרידוהו חשבונותיו ישכח לכבותה.

(עמ' 26)

האב רצה לעזוב את עסקיו, לכן עבד שבעתיים. תרצה תוהה עם
אחרים, מה יעשה אביה עת יפרוש מעסקיו, הרי לא ישב לכתוב ספרים
ויהפוך לפתע איש רוח...

את כמיהתה של הבת לתשומת לב והתייחסות חמימה של

אביה, נלמד מתיאור עת נדירה ויקרה לבת, כאשר אכלו יחדיו
בחורף.

באופן סמלי מתלכדים האב ובתו, ולידי קרבה מקסימלית זו הם
מגיעים, כאשר ראשיהם היו לאחד, בצל, שהטילה המנורה. תרצה כמהה
לאהבת אביה. כאשר הוא מבקש ממנה לשכב לישון אומר הוא:

ועתה... מה אהבתי ו"ו החיבור, תמיד שמחתי עליה. כאילו כל
אשר אמר אלי אבי המשך מהרהורי לבו הוא. לאמור בלבו
דיבר עמי תחילה ועתה פה אל פה.

(עמ' 28)

כה כמהה היא לשיחה, לתשומת לב, לאהבה. רוב הפגישות עם האב
בילדות נערכות באותה המתכונת. האב ובתו ע"י שולחן האוכל,
ולאחר מכן שקוע האב בספרי חשבונותיו. הבת לצדו נהנית מהשהייה על
ידו.

כאשר האב מלטף את ראשה, רב אושרה של הבת מנשוא
(עמ' 32).

אביה של תרצה החליט על המשך לימודיה וחרץ את גורלה.
תרצה אינה בוחרת את דרכה לאחר סיום התיכון. אביה עושה זאת.
לה אין רצונות וכיוונים מיוחדים, אביה קובע. מה שקרה עם אבי לאה,
שחרץ בהחלטותיו את גורל בתו, קרה גם כאן. אומרת הבת:

וישלחני אבי לבית מדרש למורות... אז חשבתי כי עתידות
איש ומעלליו על פי אחרים נחתכים... והסימינריון מוסד
פרטי ומזל אז מורה.

(עמ' 28-29)

יש לשער, שמינץ ידע, שעקביה מורה בסמינריון. ההחלטה לשלוח
אותה לשם הייתה החלטה תמוהה. תרצה מדגישה, שכל הקרובים התפלאו
על החלטה זו, ובכל זאת, האב חתך אפוא את גורל בתו, כי ההיכרות בינה
לעקביה העמיקה בסמינריון.

כנערה מתבגרת, המתודעת לסיפור אהבת עקביה ולאה, מגלה
תרצה יחס דו ערכי כלפי אביה. "יש אשר רחמתי על אבי ויש אשר כעסתי
עליו בלבבי" (עמ' 17).

בדקויות העניינים שבינו לבינה, רואה תרצה את אביה כגבר ומולו
עקביה מול.

אז נבוכה היא מקולו של אביה, בדברו אליה (עמ' 28). ככל נערה
בגיל ההתבגרות שומרת היא סודות מפני אביה. אין היא רוצה לספר לו על

הפגישה ביחידות בבית עקביה, כי מתוק הסוד ומצהיל את רוחה של תרצה.

על העובדה, שתרצה מביטה על אביה כגבר ולא רק כאב יעיד המשפט: "רגע שכחתי כי אבי הוא, רק זאת ידעתי כי איש בחדרי" (עמ' 44). האב, שנכווה קשות מנישואי כפייה, אינו כופה על בתו דבר. הוא שואל את בתו באשר ללנדא ואינו מחליט דבר בלעדיו. "מענה פיך יפיק ממני רצון, כי מחשבותיך לא צפנת" (עמ' 37). אך תרצה צופנת את מחשבותיה.

חוששת היא, כי אביה ימנע את נישואיה למזל. "דמיתי כי ימאן אבי לתתי ללכת אל חתני" (עמ' 44). לאב תפקיד נכבד גם בהזיה של תרצה בדבר אגדת בת הרוזן.

האגדה משמשת רמז מקדם, לדרך, שבה ינהג האב ביחסו לעקביה ולנישואין.

האב קיבל את הודעת בתו "ארש נתארשתי לו" (עמ' 45) כמי שאת אשר יגור בא לו, כאילו הייתה זו גזרת גורל, הוא שתק רוב הזמן ואמר: "מה לעשות..." (עמ' 45).

קילא ומינטשי מנסות להניא את תרצה ממעשה נואל. האב שותק. ישנה הרגשה, שהוא איננו מופתע. את קריאת ההפתעה פולטת קילא. לסיכום ניתן לומר, שיחסה של תרצה אל אביה משתנה בהתאם לגיל. היא אוהבת אותו כילדה תמימה ומבקשת קשר הדוק ואהבה ממנו. האב אוהב, אך עטוף באבלו.

הבת מרגישה בריחוק וסובלת מחסך אב. ככל שהיא מתבגרת וחולפות השנים ממות האם, מתקרב אליה אביה במידה ידועה על פי אופיו המופנם. אלא שכל שתרצה נעשית נערה ואישה, היא בוחנת את אביה יותר כגבר ופחות כאב. השניות הן מופיעה מספר פעמים לקראת סיום הנובלה.

ידעתי כי עלי להתנפל על צוארי אבי, אולי יסלח לי כי עשיתי דבר אשר לא יעשה. אבי הטוב, אבי הטוב, צעק לבי בקרבי, אבל אני החזקתי את קולי ואקרא אבא אמש נתארשתי.

(עמ' 44)

ואם סבלה תרצה מחסך אב, הרי היא מוצאת לה תחליף אב. עקביה הוא בן גילו של אביה ויחסו אליה אבהי. יחס זה בא להשלים חסר אצל תרצה. לא פלא, שבסיום מתלכדים שני הגברים בעיני תרצה, מוטיב התאומים. "באהבתם ובחמלתם נדמו זה לזה" (עמ' 50).

בין "בדמי ימיה" ל"סיפור פשוט"

בין שתי היצירות הנמצאות שתיהן בכרך "על כפות המנעול", סיפורי אהבים, קיימת זיקה. שתיהן עוסקות באותו הנושא: אהבה ושיברונה. העדפת שידוכי ייחוס וממון על פני נישואי אהבה. בעיית פער הדורות (ראה הערה 15).

"בדמי ימיה" היא נובלה. העלילה כתובה בדרך לירית פיוטית.

"סיפור פשוט" הוא רומן. העלילה אפית סיפורית.

ב"סיפור פשוט" ישנם אזכורים רבים של עלילות עקביה מזל ותרצה. גיבור הרומן, הירשל, רואה בעקביה ובתרצה מופת. הוא חושב, שהזוג מזל הצליח היכן שהוא עצמו נכשל. מובן שיש בכך אירוניה. הירשל חושב, שעל בית עקביה ותרצה שורה זיו רומנטי... הירשל מתקנא באקטיביות של תרצה ובהישג שהשיגה, ומקווה, שאהובתו, שלא השיבה לו אהבה, תלמד מתרצה לקיחת יזמה במחיצת גברים פסיביים כמוהו וכעקביה.

וכך נאמר ב"סיפור פשוט": "ועדיין היה הירשל משעשע עצמו במיני דמיונות.

"מעשה מרת מזל שהלכה אחר המורה של אמה ונישאה לו נתן מעין זיו רומנטי על אותו בית שבלומה דרה בו. יש שהירשל היה מצייר לעצמו שהיא ומרת מזל משיחות זו עם זו, זו מספרת מה שעשתה עד שזכתה ונישאה לעקביה מזל וזו מספרת לה ענייניה עם הירשל, אינן פורשות זו מזו עד שבלומה יודעת שהכל בידי האשה" (על כפות המנעול עמ' צ"ח). ובמקום אחר בעמ' ק"ס מסופר, כי הירשל אהב להגות בפרשת לאה עקביה תרצה: "היה אוהב להגות באותו אדם שנתן עיניו בנערה אחת והשיאה אביה לאחר ולבסוף באה בתה של זו ונישאה לו לעקביה..."

בלומה, שאחריה הולך לבו של הירשל, פרשה מעבודת עוזרת בית בבית הורביץ ועברה לשמש בבית מזל.

התקופה, שבה מתרחשת העלילה

במהלך הנובלה נרמזים אנו מספר רמזים באשר לתקופה, שבה התרחשה העלילה וכן מקום ההתרחשות, להלן הרמזים:

- א. לתרצה מורה, המלמד אותה דקדוק עברי על פי בקשת האב, שראה את העיקר בדקדוק.
- ב. מלבד מורה לדקדוק עברי היה לתרצה מלמד תינוקות, שלימד חומש ותפילה.
- ג. השניים רבו ביניהם. המלמד האשים את המורה באפיקורסות, מלגלג על מנהגי ישראל. המורה מצדו האשים את המלמד, שהוא משיף אמונות טפלות לנשים תמימות כמו קילא.
- ד. תרצה אומרת על אמה ומינטשי, שהן מתבודדות כשני **האוסטריים**.
- ה. עקביה למד לתואר דוקטור לפילוסופיה באוניברסיטה של **וינה**.
- ו. גם חובשי בית המדרש ביקשו ללמוד חכמה ומדע והתפעלו מעקביה מורה ה"השכלה".
- ז. לאה ביקשה לעזוב את עיר מגוריה בפרובינציה, וללכת ללמוד בעיר הבירה **בוינה**.
- ח. תרצה למדה בבית ספר **פולני** (עמ' 27). היא לומדת גם בימי החג של יהודים, כי חופש לא ניתן.
- ט. מינץ שילם למורה לעברית, סגל, שלושה ריינוש כסף לחודש, מטבע אוסטרו-הונגרי מראשית המאה.
- י. אחי לאה נלקח לעבודת המלך לשירות בצבא, והפריץ עינה אותו וגרם למותו.
- יא. גוטליב מציין את הפקידים של הקיסר כלוקחי שוחד ושלמונים.

לתרצה ועקביה נולד בן. ב"סיפור פשוט" יש רמז להמשך עלילת "בדמי ימיה", שכן עובנו את תרצה בהיריונה. כך קשר עגנון את עלילות שתי היצירות.

בלומה היא החוליה המקשרת. עובדת היא בבית מול במשק בית. מטפלת בתינוק שנולד במסירות כה רבה, עד כי תרצה מתלוננת. "קובלת מרת תרצה ומתאוננת ואומרת, מפקפקת אני אם תינוקי שלי - שלי הוא או שמא של בלומה" (על כפות המנעול עמ' צ"ט).

מאחר ש"שבעים פנים לרע", מתמודד כל גיבור בדרכו שלו, בשעה שאין אהבתו מתממשת:

לאה מרדה מרד פנימי והפנימה את המחאה עד מוות.

עקביה פרש לחיי רווקות ובדידות.

תרצה נאבקת ונלחמת על מי שאהבה אמה, ונכשלת, כי אין זו

אהבתה שלה.

הירשל משתגע ונזקק לטיפול פסיכיאטרי, שבסופו באה ספק

השלמה עם גורלו.

בלומה משקיעה עצמה כל כולה במשק בית ובטיפול בילדי אחרים

ושומרת על רווקותה.

- יא. התנצרות אבותיו של עקביה, משפחת בודין באך. הם הפכו מומרים בעל כורחם כדי שלא יגשלו אותם מאחוזותיהם. במשך השנים הפכו נוצרים לכל דבר. אמו של עקביה התחנכה בצעירותה במנזר. אחרי נישואיה עזבה לוינה.
- יב. לנדא מעלה במכתביו לתרצה רעיונות ציוניים. "הארץ לא חדלה לתת לו חלום וחזון" (עמ' 38).

מכל הרמזים הללו, שנאספו מן היצירה, ניתן ללמוד על המקום והתקופה. עגנון אינו מציין במפורש מקום וזמן, אך ניתן על-פי הפרטים המוזכרים להבין, שהתקופה היא - שלהי המאה ה-19. רעיונות ציוניים עלו באותה תקופה באירופה.

בתי-ספר פולניים היו בממלכת אוסטרו-הונגריה של הקיסר פרנץ יוזף. (חלק של פולין נשלט ע"י האוסטרו-הונגרים). העלילה התרחשה, כנראה, בגליציה שאף היא הייתה שייכת באותה תקופה לממלכה האוסטרו-הונגרית. וינה נחשבה כעיר, שמשלה בכיפה. מן הפרובינציה נהרו אליה לאוניברסיטה, לאו דווקא ללימודי יהדות, אלא ללימודים כלליים. בסעיפים א' ו'ב' נרמזים אנו על מאבק הקהילה בחילוניות. זהו מאבק בין דתיים לחילוניים, שאפיין את התקופה. המורה, המלמד דקדוק, מייצג את הנטייה לחילוניות, ומלמד החומש מייצג את השמרנות המסורתית-אורתודוקסית. על רקע תקופה זו נכתבה היצירה. משבר והתרחקות מכבלי הדת והמסורת והליכה אל החילוניות, הרעיונות הציוניים. נזכיר כאן עניין סמלי אחד, המלמד על שינויי התקופה: בבית אבי לאה היה "מזרח", בבית מינץ לא היה תלוי "מזרח" על הקיר.

הערות

1. דו"ה וו - (תרגום מצרפתית - כבר נראה). תופעה מוכרת לכל אדם. זוהי התחושה, שכבר ראיתי או חוויתי קודם סיטואציה זהה. הפסיכולוגיה מגסה לתת הסברים לתופעה, אך אין הסבר חד משמעי.
2. רמז מטרים - גזור מן המלה טרם, רמז מקדם. מלה, אמירה או אירוע מסוימים בעלילה, המקדימים את זמנם על פי הרצף העלילתי, ורומזים לבאות או לסיום.
3. הסיפור הקצר זרוע ברמזים מטרימים, הרומזים על הסוף המפתיע. אוקסימורון - ביטוי שמשמעותו הוא דבר והיפוכו, נועד כדי להבליט ולמשוך את תשומת לב הקורא. לדוגמה: מכאוב העונג, מכוער להפליא וכו'.
4. ז'נר - סוג ספרותי, סוג היצירה, כגון: נובלה, סונטה, רומן, בלדה.
5. רומן - יצירה בפרוזה, רחבת יריעה מעל 50 אלף מלה. הרומן כולל עלילות בכיוונים שונים, והמעקב אחר הדמויות הוא למשך תקופת חיים מלידה עד מוות.
6. סאגה - הגדה - רומן רחב היקף, העוקב אחר כמה דורות מלידה עד מוות.
7. לדוגמה: "ההגדה לבית פורסייט", "בית בודנברוק" - עוקבים אחר קורות משפחה לאורך מספר דורות.
8. יוסף אבן - "מילון מונחי הסיפורת", עמ' 7.
9. לאה גולדברג - "אמנות הסיפור", ספרית הפועלים, עמ' 11-17.
10. פורסטר א. מ. - "אספקטים של הרומן", הוצאת דגה, תרגום ראובן צור.
11. פואנטה - בסיפורת מציין ביטוי זה גילוי מפתיע בסיום, "עוקץ", הגורם לתחושת הפתעה אצל הקורא ומאיר באור חדש את הסיפור כולו.

שאלות ונושאים לדיון

1. "עתידות איש ומעליו על פי אחרים נחתכים". הסבר את הציטוט, וציין את כל הדמויות ביצירה, שמשפט זה מתאים להן. נמק. מה מלמדת הפתיחה על הנובלה כולה?
2. סיפור קורות משפחת עקביה ומשמעותו ליצירה כולה.
3. חומרנות מול רוחניות ביצירה. הדגם.
4. בעיית פער הדורות ביצירה.
5. גישוואי עקביה לתרצה - כישלון ידוע מראש. הוכח והסבר, מדוע הסכים עקביה להינשא לתרצה?
6. מרד פסיבי - מופנם ומרד אקטיבי - מוחצן של הדמויות הנשיות ביצירה.
7. אבי לאה - לאה, מינץ, עקביה - תרצה: שלושה דורות. הצבע על שינויים, החלים בכל דור.
8. קשרים אינטימיים אם ובת.
9. האם אהבה תרצה את עקביה?
10. למה התכוון הפרשן, שהגדיר את תרצה: "נפעלת יותר משהיא פועלת"?
11. ליצירותיים ולבעלי דמיון: כתוב יומן עקביה מקביל ליומן תרצה. או לחלופין תיאור הפגישות מזווית ראייתו של מול.

11. בסיפור "הרופא וגרושתו" קיים רעיון דומה (במהופך) כאשר מיטשטשים הגבולות בין רופא לחולה. הגיבור שהוא רופא, חש כאחד החולים בשל כישלון באהבה.
12. אורתודוקסי - הזרם השמרני ביהדות, שנשאר אדוק באמונתו. נאמן לדרכו ללא ביקורת או סטייה כלשהי. השמרנות התבטאה בכל אורחות החיים והסתגרות בעולם של לימודי יהדות בלבד, תוך איסור לימודים חילוניים.
13. תנועת ההשכלה - תנועה יהודית חברתית תרבותית, שהתפתחה במאות 18-19 בעקבות תקופת ההשכלה באירופה ובהשפעתה. התנועה שאפה להתקרבות היהודים אל תרבות העמים ויצאה מהסתגרות של "עם לבדד ישכון". התנועה נתקלה בהתנגדות היהדות השמרנית.
14. גרוטסקי - מקור המלה Grotta - מערה באיטלקית. ציורים דמיוניים, שנמצאו במערות עתיקות. מכאן התגלגלה המלה לתיאור מגוחך, קריקטורי, מוגזם, של דמות. תיאור דמות מפלצתית ונלעגת. כך דמותו של גוטסקינד ביצירה. התיאור מעורר אצל הקורא גיחוך וצחוק.
15. ב. קורצווייל - "מסות על סיפורי עגנון", מתייחס בהרחבה לבעיית פער הדורות בנובלה, עמ' 38-49.
16. כנ"ל
17. היצירה "תהילה" בנויה אף היא סיפור בתוך סיפור. סיפורו של המספר המטייל בירושלים ופוגש את תהילה. כל פגישותיו עמה מהוות את סיפור המסגרת, ואילו סיפור חייה של תהילה הוא הסיפור הפנימי.
18. מספר עד - מספר זה מדווח על דמויות ועל אירועים, שעליהם למד משמיעה או מראייה, ולעתים מציג הוא את יומניהם או את מכתביהם של הגיבורים השונים. כך נוהגת תרצה, השומעת מידע על עקביה ומציגה את יומנו. מעורבותו הרגשית גבוהה ביותר, שהרי הוא עד לדברים בהתרחשם. לעתים הוא פעיל ולעתים סביל. שעת סיפור הדברים יכולה להיות קרובה להתרחשות או רחוקה. כאשר מפריד זמן רב בין זמן סיפור האירוע לאירוע עצמו, אזי המספר יבין טוב יותר את השתלשלות העניינים ואת הנסיבות.
19. מספר גיבור - מספר עד, המעמיד את עצמו גיבור ראשי כשם שעושה תרצה ביצירה "בדמי ימיה". את חייו הפנימיים עשוי הוא להציג בפירוט, אך את נפש הזולת הוא יודע רק מתוך מה שזה בחר לגלות לו, בדרך ישרה או עקיפה.